

HET LAND VAN HERLE

*Tijdschrift en contactorgaan
voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg*

Van Semplevei tot Simpelveld

*GESCHIEDENIS VAN SIMPELVELD,
DOOR DRS. G. H. FRANSSEN.*

Uitgave van de gemeente Simpelveld.

Druk Coenen, Simpelveld, 208 bladz., geïllustreerd, 20 x 12½ cm.

Opnieuw zijn onze streekhistorie-liefhebbers verrast geworden met de verschijning van een geschiedboekwerkje, nu van de gemeente *Simpelveld*. Nadat de heer G. H. Franssen in „De Maasgouw” 1966, afl. 6, een „Schets van de geschiedenis van Simpelveld en Bochtoltz” had gepubliceerd, voorzien van een uitgebreide lijst van geraadpleegde archiefstukken en gedrukte kennisbronnen, toegelicht met een historische plattegrondtekening en een foto van de schetsplattegrond van Simpelveld anno 1571, heeft hij nu het verleden van zijn geboorteplaats in boekvorm gepresenteerd.

Over 22 hoofdstukken verdeeld behandelt hij de volgende materie: I. De bodem; II. De Romeinse tijd; III. De Merovingische tijd; IV. De naam Simpelveld; V. Onze landsheren; VI. Luiks bezit; VII. De kerk; VIII. Middeleeuwse mensen; IX. Rechten en plichten; zorg voor het welzijn; X. Pastoor Dydden's kaart van Simpelveld; XI. Oorlog; XII. Rustiger tijden; XIII. De bank Simpelveld wordt heerlijkheid; XIV. Kaarten uit de 18e eeuw; XV. De Franse tijd; XVI. De negentiende eeuw; XVII. Moderne tijd; XVIII. Kerk en kloosters; XIX. Onze taal; XX. Veldnamen; XXI. Wandelingen en nog meer namen; XXII. Straat- en wegnamen.

Het boekwerk is gevat in een unieke kleurenomslag, uniek, omdat het de weergave is van een uiterst kostbaar document n.l. het Luikse exemplaar van een schetsplattegrond van Simpelveld rond het jaar 1580, die hij in hoofdstuk X uitvoerig behandelt. We wandelen als het ware met hem mee, van straat tot straat, langs belangrijke hofsteden, over wegen en paden met vele oude benamingen. Welke plattelandsgemeente uit onze omgeving kan uit die tijd zulk een document opleveren? Op blz. 90 staat ze in modern

lettertype afgedrukt. Deze kaart verdient een afzonderlijke ver-grootte uitgave en een plaats in het gemeentehuis.

Zoals in de „Inleiding” te lezen is, heeft de schrijver met plezier aan deze mooie studie gewerkt. Aan de hele opzet, manier van schrijven en verhaaltrant is dit merkbaar. Hij verstaat de kunst om moeilijk bij elkaar gebrachte onuitgegeven archieven in prettig-leesbare vorm te bieden, waarvan men de inhoud inderdaad met plezier leest. Het heeft hem ongetwijfeld moeite gekost om de her en der verspreide archieven van Simplveld in binnen- en buitenlandse archief-depots op te sporen, te raadplegen en eruit te nemen, wat van zijn gading was. Daarna heeft hij ze tot een goede synthese bij elkaar gebracht en in een afgerond verhaal vastgelegd.

De resultaten zijn er dan ook niet minder om. Het is niet mijn bedoeling om bladzijde na bladzijde door te nemen. Ik beperk mij tot enkele markante punten. Simplveld heeft in de romeinse vak-literatuur naam gemaakt met zijn aan de binnenzijde in reliëf gebeeldhouwde sarcofaag, gevonden aan de Stampstraat anno 1930. Met de andere vermelde romeinse vondsten kan men stellen, dat het een gezochte woonplaats was vanwege zijn natuurschoon en vruchtbare grond. Na de ineenstorting van het romeinse gezag bleef het zich hardnekkig handhaven in „Simplviacum”.

Wanneer de tijden rustiger worden, zien we Simplveld in Luiks bezit, tot 1213. Franse taalinvloeden blijken duidelijk aanwijsbaar o.a. in de ontwikkeling van het woord Simplveld (blz. 40).

Hoofdstuk VIII is een poging om middeleeuws Simplveld voor ons te doen herleven in zijn mensen. De schrijver voert verschillende familienamen op, vanaf 1282, die hij nader beschrijft aan de hand van de functie, het ambacht of het kasteel dan wel de boerderij.

De periode van de 80-jarige oorlog levert stof tot spannende verhalen zoals dat van pastoor Dydden met zijn parochiaan Egid Geelkrans en zijn vrouw.

Op Paasdag 1576 werd de kerk tijdens de hoogmis omsingeld door kapitein Hauwee en vijftig Staatse ruiters, die in het Heerlens fort in garnizoen lagen (blz. 97).

De Franse bestuurstijd (1793—1814) verliep ongeveer in dezelfde sfeer. Eén Simplvelder heeft de veldtocht van Napoleon naar Rusland meegemaakt en overleefd: Pieter Jozef van Wersch, zoon van de maire.

De uiteenzettingen over „onze taal” en „veldnamen” met daarbij een kaartje van de voornaamste toponiemen zijn weer bijzonder boeiend. Hierbij sluit zijn beredeneerde Lijst van straat- en weg-namen, met vele verklarende gegevens, aan.

Het kerkelijk leven en de kerk behandelt de schrijver in een apart hoofdstuk, voorzien van een lijst van de pastoors.

Het burgerlijk bestuurs-apparaat, met zijn rechten en plichten voor de plaatselijke gemeenschap, wordt in hoofdstuk IX besproken. De beschrijving, hoe men de tienden in de verschillende gehuchten op-

haalde, is ontleend aan een document van het jaar 1378. Men begint bij de Herlostrote, dit is de Heerlenerweg nabij de Locht n.l. bij de Oude Eik of Hertogseik en gaat naar de hoeve Sourheit (Soureth) en zo trekken we over Simpelvelds oude wegen in alle wind-richtingen. In 1548 werd opnieuw vastgesteld hoe men met de tienden te werk gaat en wáárvan tienden geheven werden. De oudste inwoners getuigen telkens hoe het naar hun weten in het verleden gebeurde, zodat niemands rechten tekort werd gedaan.

De schrijver bespreekt vervolgens de bewaard gebleven gemeente-(schepensbanks-) rechten met hun toepassing door het schepencollege en de voogdgedingen. De bos-, broek- en veldrechten werden in het jaar 1566 opgetekend.

Enkele onnauwkeurigheden zijn in de tekst ingeslopen. De jaartallen bij de twee eerste Bourgondische hertogen kloppen niet, terwijl Wenceslaus van Luxemburg op 8 december 1383 sterft (niet in 1394), blz. 46. (Filips de Soute 1387—1404; Antoon 1404—1415). Voorts heeft Keверberg kerkelijk bij Ubachsberg behoord blz. 59. De kloosterstichting van Moeder Clara Fey wordt door ongeveer 150 zusters en 200 wees- en voogdijkinderen bewoond (niet door 200 respectievelijk 800). Men zegt niet „iggene Roeë, maar „opte-“ blz. 177.

Maar deze correcties doen niets af aan de grote verdienste van de heer Franssen, die onze streekgeschiedenis, met medewerking van plaatselijke overheid, verrijkt heeft door de populaire bewerking van zovele tot nu toe onbekende documenten. Simpelveld schaart zich hiermee in de rij van Brunssum, Eygelshoven, Hoensbroek, Schaesberg en Voerendaal.

L. van HOMMERICH.

EEN OUD-LIMBURGS SCHUTTERSFEEST VAN 65 JAAR GELEDEN !

Door een gelukkig toeval werd de heer F. X. Schobben eigenaar van een zeer fraai uitgevoerde herinnerings-medaille.

De in rood koper gegoten penning (doorsnede 40 mm.) draagt in hoog-reliëf het inschrift:

„*Internat. Schuttersfeest St. Joseph. Ubach over Worms 9-7-05*”

Onder de rond *vijftig deelnemende Schutterijen*, afkomstig uit België, Duitsland en Nederland, was ook de Schutterij van *Heerlen*, staande onder commando van *wijlen de lang/witgebaarde heer Jacob Schmitz*.

Dit *Oud-Limburgs* avant le dâte had een heel tragisch verloop!

Redactie.

HET DONKERE ZUIDEN

De beschouwingen van de heer P. A. H. M. Peeters over „Het donkere Zuiden”, geplaatst in het „Land van Herle”, jrg. 20, blz. 3—16, verdienen m.i. enkele aanvullingen die mede aanleiding gegeven hebben tot deze kwalificatie.

De meest sprekende, maar ook een van de meest denigrerende uitspraken over de Zuidelijke provincies, wordt door het Limburgs kamerlid Mr. L. Haffmans aan de kaak gesteld ¹⁾.

De minister van Binnenlandse Zaken, Mr. Geertsema, had op een vraag in het voorlopig verslag over een wijziging in de Kieswet de passus opgenomen:

„Vergelijkt men bijv. het platteland in Groningen, Friesland, Noord- en Zuid-Holland met het platteland in Noord-Brabant en Limburg, dan zal men moeten toestemmen dat bij meer algemene welvaart en bedrijvigheid ook meer beschaving en ontwikkeling in eerst genoemde provinciën dan in de laatst genoemde gevonden worden”.

In deze uitlating wordt door het hoogste gezag weliswaar niet het woord „donkere Zuiden” gebruikt, maar, zoals uit deze omschrijving blijkt, wel bedoeld.

Bij de behandeling van de begroting van binnenlandse zaken neemt de zeer strijdbare Haffmans de gelegenheid te baat om de minister over deze uitlating ter verantwoording te roepen. In zijn rede zegt hij o.m.:

„Ik geef de algemene welvaart en bedrijvigheid cadeau maar ik kom op tegen de mindere beschaving en ontwikkeling welke in Noord-Brabant en Limburg zouden heerschen. Nu weet ik wel dat hetgeen de minister gezegd heeft niet anders is dan de uitdrukking van een algemeen volksvooordeel. Maar dan nog dunkt mij, dat de minister zich niet tot orgaan van dat volksvooordeel moest maken”.

Haffmans gunt de uit Groningen afkomstige minister dat hij de plattelandsbewoners van zijn geboortegrond prijst en hoog aanslaat, maar om een oordeel over anderen uit te spreken moet hij deze kennen en er geweest zijn. Vandaar de vraag of hij de twee Zuidelijke provincies wel kent. Hij trekt dan ten aanval als hij verderop in zijn rede een vergelijking maakt en constateert:

„Ik voor mij heb ook wel eens een uitstapje in andere provinciën gemaakt en ben onder anderen in Noord-Holland geweest, waar ik gezien heb dat zelfs de meest gegoede landbouwers des winters en familie met hun koeien leven, en ik kan niet zeggen dat ik daar de ontwikkeling en beschaving zooveel hoger heb bevonden dan in Limburg en Noord-Brabant”.

Na Haffmans komen twee sprekers aan het woord die beiden de minister bijvallen. Van Eyck stelt, dat er wel degelijk verschil bestaat; dat de minister de waarheid getrouw moet blijven en om de heer Haffmans niet te kwetsen dan maar moest zeggen:

„dat in Noord-Brabant en Limburg eene beschaving en ontwikkeling heerschen van zulk een anderen aard dan in het Noorden dat dit invloed op de census moet uitoefenen”.

De afgevaardigde Idzerda merkt op, dat blijkt dat bij lotingen en huwelijken daar in het Zuiden meer analfabeten wonen en dat de uitlatingen van de minister

„geen gebrek aan politieke tact is, maar een bewijs van opregtheid”.

In zijn antwoord draait minister Geertsema om de zaak heen door te beweren, dat de opmerking uit zijn verband gerukt is, maar hij stelt toch wel nog:

„Ieder zal moeten erkennen dat in de streken van ons vaderland waar meerdere welvaart, meerdere bedrijvigheid heerscht, waar de bevolking meer in aanraking komt met de buitenwereld, uit den aard der zaak meer ontwikkeling moet zijn dan in andere streken waar mindere welvaart en bedrijvigheid wordt opgemerkt”.

Hiermede kregen de twee Zuidelijke provinciën van officiële zijde het testimonium van achterlijkheid opgedrukt. Dit meerwaardigheidscomplex van het Noorden heeft nog lang nagewerkt en is duidelijk merkbaar voor hem, die de moeite neemt de historische ontwikkeling van Limburg te bestuderen.

Uit dit debat komt in 1873 reeds duidelijk naar voren dat in het Noorden de achterlijkheid der twee Zuidelijke provincies een communis opinio was.

Deze opvatting moet dus reeds veel eerder zijn ontstaan; ligt zij reeds voor 1830? Dit is niet duidelijk. Wel is tijdens de Belgische Opstand 1830—1839, door de pamflettenoorlog, die een gevolg was, de tegenstelling Noord-Zuid verscherpt.

Waren in de 15 jaar van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden de tegenstellingen tussen Belgen en Nederlanders niet overbrugd? Bij de opstand in 1830 kwamen zij weer duidelijk tot uiting. Koning Willem I was er geenszins in geslaagd een samensmelting van de drie delen, Noord-Nederland, Zuid-Nederland en het vroegere Prins-Bisdom Luik te bewerkstelligen. De Zuiderlingen verwijten het Noorden wel een zeker superioriteitsgevoel; het omgekeerde uit zich nog niet.

Na de afscheiding in 1839 spitsen bepaalde tegenstellingen zich toe. Van protestantse kant wordt geageerd tegen een versterking van de katholieken en koning Willem II bestookte men met petitionementen om het afsluiten van een concordaat te verhinderen. Zo worden er tegenstellingen aangekweekt. O.m. op de Rijks Lagere School te Maastricht blijkt een rapport van de Limburgse gouverneur van 15 maart 1841, waarin op een aantal ingezonden stukken in de

Noord-Brabander de aandacht wordt gevestigd. Als voorbeeld wordt o.m. in een ingezonden stuk van 11 maart 1841 gezegd:

„dat zij (de schoolvoogden) de Catholieke leer als een bijgeloof beschouwen, haar met koopwaren van drogredenen trachten te ontzenuwen. Tot proef hiervan strekke de handelwijze van een ouden schoolvos dezer stad, die onlangs uit de boekjes de R.K. kinderen in hun bijzijn en met gefronselde hoofd die bladeren heeft weggescheurd waarop het Onze Vader, Weesgegroot en de Twaalf artikelen des geloofs gedrukt staat en wel onder de vuilaardige bedreiging aan die kinderen van hunne boeken in het vuur te zullen werpen indien zij er nog ooit durfden mede te brengen die iets van de Roomsche onware godsdienst behelsden”.

Uit deze aanhaling blijkt wel, dat er een tegenstelling bestaat tussen Noord en Zuid en die, zo blijkt, ook in de rapporten van de gouverneurs der Noordelijke provincies aangroeit. De animoniteit met de katholieken wordt van protestantse zijde levendig gehouden en het is niet onmogelijk dat langs deze weg het imago van het donkere Zuiden wordt opgebouwd.

„In het bijzonder geldt dit voor de lastige provincie Limburg”. In 1839 was Limburg tóch bij Noord-Nederland gevoegd tegen de zin in van zijn bewoners, die in 1830 de kant van de opstand gekozen hadden. De Limburgse vertegenwoordigers in het parlement te Brussel hadden dan ook heftig geprotesteerd tegen het eindtractaat van Londen en unaniem tegen gestemd. De gehele periode van de veertiger jaren van de vorige eeuw komen separatistische stromingen in Limburg voor, aanvankelijk Belgisch georiënteerd met als compromis een eigen hertogdom Limburg, analoog aan Luxemburg, onder het Huis van Oranje. In het revolutiejaar 1848 — onder leiding van Scherpenzeel — wil men aansluiting bij de Duitse Bond. In Noord-Nederland ontstaat dan een stroming om Limburg maar los te maken van het Koninkrijk en af te staan aan Duitsland. Mr. J. H. G. Boissevain, hoofdredacteur van de Arnhemse Courant, is in zijn brochure: „De Limburgsche Kwestie” de vertolker van deze gedachte.

Het is duidelijk dat onze provincie in Den Haag gewantrouwd werd. In openbare betrekkingen kwamen in ons gewest de Limburgers en katholieken slechts bij uitzondering aan bod. Dat hier het Frans gezegde: „personne n'a de l'esprit que nous et nos amis” vaak de drijfveer was, blijkt uit de stellingname van de eerste gouverneur van het hertogdom Limburg. Jhr. Gericke van Herwijnen, zelf protestant, waarschuwt de koning en de regering herhaaldelijk, dat in dit opzicht een foutief benoemingsbeleid gevoerd wordt. In zijn rapporten wordt dit met concrete voorbeelden gestaafd.

In de rapporten van de gouverneurs van de Noordelijke provincies worden herhaaldelijk uitvoerige passages aangetroffen waarin stelling genomen wordt tegen „de Katholieken”. Uitgangspunten zijn

hierbij niet alleen een actie tegen het afsluiten van een concordaat met Rome, het tweede huwelijk van koning Willem I met de katholieke Henriette d'Oultremont, de sympathie van koning Willem II voor enkele bisschoppen, maar ook het optreden van katholieke geestelijken in eigen kring. Wat met name naar voren komt is het optreden van „Rooms-Catholieke boetepredikers”.

Het gaat hierbij om parochiemissies, die door de Redemptoristen van Wittem²⁾, onder leiding van pater Bernard Hafkenscheid, worden gepreekt.

Deze missies zijn zo verdacht dat zij niet alleen gerapporteerd worden aan de regering, maar ook door de justitie nauwlettend worden gevolgd om na te gaan of er geen strafbare handelingen worden gepleegd; dit niet alleen in het Noorden, maar ook in het Zuiden.

Zo rapporteert de gouverneur van Brabant op 1 juli 1842 aan de Koning:

„Ik kan evenwel niet terughouden, dat sedert enige dagen binnen de stad Breda zich bevinden de heeren paters behorende tot de R.C. Missie uit het klooster gevestigd te Wittem. De commissaris van Politie heeft op aanschrijving van den officier van Justitie, de namen, woonplaatsen en reispassen van die heeren gevraagd van welke laatsten zij niet waren voorzien”.

Bij deze gelegenheid ontstaat er dan een incident, dat achteraf wel niet de goedkeuring kreeg van de regering, maar toch ook niet geheel gedesavoueerde werd. De officier van Justitie bij de rechtbank te Breda, Mr. Maarschalk, was in hoogst eigen persoon de preken van pater Bernard gaan bijwonen en had aantekeningen gemaakt. Vanaf de kansel had de predikant dit opgemerkt en bedreigd de preek te staken. Men keurde de contrôle in Den Haag niet af, maar vond wel dat,

„de Heer Maarschalk voortaan meer omzigtelijk te werk moest gaan, maar dat hij nogtans met de loffelijkste inzichten had gehandeld”.

Zeer uitvoerig komt de positie van de katholieken in Noord-Nederland ter sprake in een rapport van 12 februari 1843 van de gouverneur van de provincie Utrecht en de daarop volgende correspondentie over een artikel in het Nederlandsch Avondblad van 13 februari 1843 onder het hoofd „Proeve van het onderwijs, dat aan de studenten gegeven wordt door de Redemptoristen”. In dit artikel wordt aan de zuidelijke bladen, de Noord-Brabander en de Journal du Limbourg, de vraag gesteld of men te veel beweerd heeft, om te spreken van dompers (het donkere Zuiden!).

Bewerd wordt dat aan de studenten „bakers vertellingen” geleerd worden waarvoor

„de geringste protestantse schoolmeester zich zou schamen. Wij dachten, dat Europa de middeleeuwen reeds doorworsteld was, doch thans schijnen wij met rassche schreden naar den zaligen

tijd van domheid en bijgeloof, zoo uitnemend geschikt voor de toenmalige hiërarchie van Rome's stoel, terug te gaan”.

Het geheel wordt dan besloten met een lang verhaal over een duivel-bezwering in Lotharingen, die door Mgr. Laurent van Luxemburg (voorheen kapelaan St. Pancratius te Heerlen) aan de studenten van Wittem verteld zou zijn. Op grond van bovenstaande documenten en citaten meen ik, dat de kwalificatie „Donkere Zuiden” in de eerste helft van de vorige eeuw na de afscheiding ontstaan is, zoal niet vroeger, en dat over de generaliteitslanden met het „niet volk” der katholieken in deze geest in het Noorden geoordeeld werd.

ir. C. RAEDTS.

- 1) Joseph Hendrik Leopold Haffmans was van 1860 tot 1888 voor Noord-Limburg lid van de Tweede Kamer. Hij was geen vriend van de „Hollanders”, zoals herhaaldelijk uit het Venloosch Weekblad, waarvan hij de redactie voerde, bleek. Waarschijnlijk was deze houding aanleiding dat hij in 1871, na afloop van zijn vijfjarige ambtsperiode, niet werd herbenoemd als kantonrechter te Venlo.

Dit was voor hem aanleiding om de minister van Justitie, Mr. Jolles, te interpellieren in de zitting van 26 februari 1872 over zijn eigen zaak. Hij spreekt daarbij het gevleugelde woord als de minister weigert de rapporten over deze zaak aan de Kamer voor te leggen:

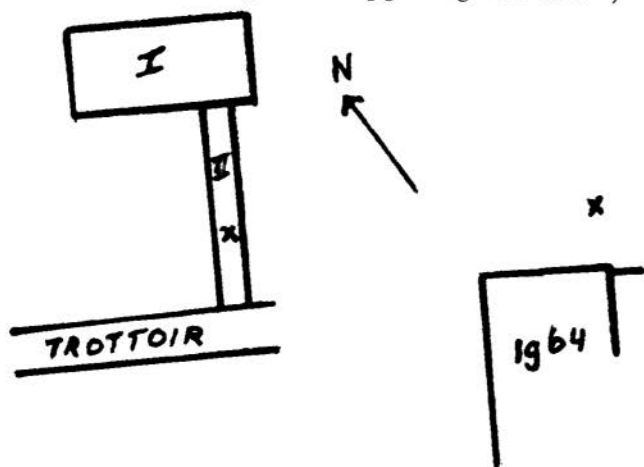
„Die rapporten zijn werken der duisternis en het publiek verlangt licht, licht, evenals ik”.

- 2) De Redemptoristen hadden zich in 1831 in België gevestigd en van daar uit in 1836 te Wittem. Na in 1841 door koning Willem II erkend te zijn, begonnen zij in 1842 in het Noorden onder leiding van pater Bernard missies te preken.

Oudheidkundige onderzoekingen te Heerlen

OPGRAVING AAN DE VALKENBURGERWEG TE HEERLEN.

Van 10 tot en met 13 augustus werd door de gemeentelijke oudheidkundige dienst van Heerlen met medewerking van een aantal leerlingen van het St. Janscollege te Hoensbroek ¹⁾ een opgraving verricht aan de Valkenburgerweg te Heerlen. Het lag in de bedoeling hier — in aansluiting aan de opgraving van 1964 ²⁾ — een onder-

VALKENBURGERWEG

Schaal 1:250
7.3

zoek in te stellen naar Romeinse bewoningsresten, voordat de gemeente ertoe zou overgaan dit terrein te egaliseren.

Westelijk van de vroeger ontdekte gebouwen (zie tekening) werd in z.o.-n.w. richting een sleuf gegraven van 3 bij 6 meter (sleuf I). Op 40—60 cm onder het maaiveld kwamen een groot aantal scherpen van Pingsdorfer aardewerk te voorschijn.

Toen er geen sporen van Romeinse bewoning aan het licht kwamen, werd besloten vanuit sleuf I een dwarsleuf in n.o.-z.w. richting te graven naar de weg toe (sleuf II). Het grondwater verhinderde echter op een diepte van 2.25 m een volledig onderzoek. Wel konden uit deze sleuf enige Romeinse vondsten geborgen worden die hieronder nader beschreven worden.

Op 2.77 m van het trottoir werd op 3.15 m diepte hout aangeboord (op de tekening aangeduid door x). Dit punt ligt precies in het verlengde van de plaats waar in 1964 houten balkjes zijn ontdekt (2.22 m. achter het westelijke gebouw). De gegevens zijn echter zo vaag dat er geen conclusie uit te trekken valt.

Vondsten:

Enige fragmenten van onversierde terra sigillata. Deze behoren tot de typen Dragendorff 15, 18, 31 en 27.

Gladwandig aardewerk: hals van een wit-gijs kruikje; cf. Stuart ³⁾ pl. 6 no. 95, type 110A. De datering is volgens Stuart midden 2de eeuw, zulks in overeenstemming met Brunsting ⁴⁾. Van dit soort aardewerk werd tevens een halsfragment van een kruikje met trechtervormige monding gevonden; cf. Stuart pl. 3 no. 66, type 102. Datering: midden 1ste eeuw.

Ruwwandig aardewerk: twee fragmenten van wrijfschalen met horizontale rand, Stuart type 149; eveneens twee fragmenten van wrijfschalen met verticale rand waarvan het profiel hartvormig is. Datering: 2de eeuw en later ⁵⁾.

Kookpot met dekselgeul, Stuart type 203. Datering: vanaf het midden van de 2de eeuw of sinds kort daarvoor zijn deze potten in gebruik geweest.

Kookpot met afgeplatte rand, Stuart pl. 19 no. 300, type 201B. Deze potten horen thuis in de periode van de 2de tot de 4de eeuw. (Van beide kookpotten zijn alleen randfragmenten gevonden.)

Deksel, Stuart type 119. Ons exemplaar heeft een knop en een afgeplatte rand.

Daarnaast kwamen enkele stukken rundleer te voorschijn. Behalve duidelijke afval waren het fragmenten van de punt van een schoenzool, bestaand uit drie lagen. Rondom enige spijkergaten waren nog roestsporen zichtbaar. De toestand van de fragmenten maakte conservering helaas onmogelijk.

Noten:

- 1) Het doet mij genoegen ook hier de heren B. en F. Gales, J. van Vugt, A.-J. Caspers, F. Driessen, J. Thewessen, K. Schwillens, P. Leunissen en B. Bormans te danken voor de hulp die zij geboden hebben.
- 2) cf. J. Gielen, Verrasende Romeinse vondsten aan de Valkenburgerweg te te Heerlen, Land van Herle, jrg. 14, 1964, 65—68.
J. E. Bogaers, Heerlen, Nieuws-Bulletin Kon. Ned. Oudh. Bond, serie 6, 17, 1964, 224—225.
- 3) P. Stuart, Gewoon aardewerk uit de Romeinse legerplaats en de bijbehorende grafvelden te Nijmegen, Leiden 1962.
- 4) H. Brunsting, Het grafveld onder Hees bij Nijmegen, Amsterdam 1937, p. 95.
- 5) cf. H. van de Weerd, Inleiding tot de Gallo-Romeinse archeologie der Nederlanden, Antwerpen 1944. 269—270.

ROMEINSE WONING AAN DE NOBELSTRAAT TE HEERLEN.

Tijdens grondwerkzaamheden t.b.v. de bouw van 2 winkels en 1 kantoor op perceel Sectie E nr. 5753 aan de Nobelstraat te Heerlen, stootte men op restanten van een woning uit de romeinse tijd (zie tekening).

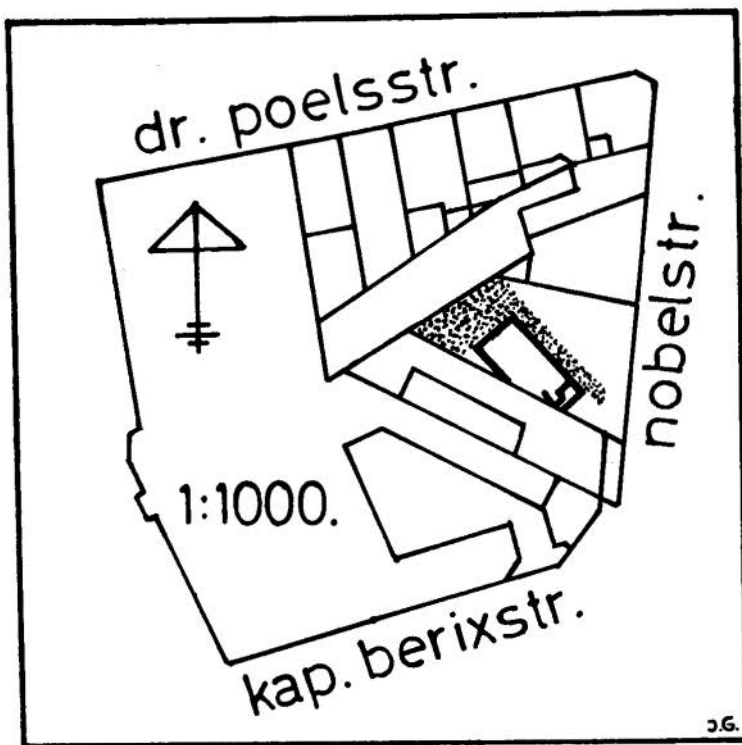
Met toestemming van de eigenaar van het terrein, de heer J. Th. Groenewegen en met medewerking van de heer H. J. Bremen, uitvoerder bij de aannemersfirma gebr. Peters uit Brunssum, verrichtte de gemeentelijke oudheidkundige dienst van 9 t/m 15 juni 1970 op bovengenoemd terrein een opgraving, waarbij zij gedurende enige middagen geassisteerd werd door de heer J. T. J. Jamar.

Bij deze opgraving werd een gedeelte van een romeinse woning blootgelegd, die aan twee zijden begrensd werd door kiezellagen.

Allereerst ontdekte men de overblijfselen van een groot vertrek met een lengte van 11.30 m. en een breedte van 6.20 m. Een gedeelte hiervan liep verder onder het aangrenzende perceel. De fundamenten met het opgaande muurwerk werden machinaal verwijderd, zodat wij nog slechts het muurverloop konden vaststellen aan de hand van een spoor van Kunrader kalksteenbrokjes en kiezel tot een breedte van 0.30 à 0.40 m. op 0.75 m. onder het maaiveld. Niet kon worden nagegaan of de meest N.W. muur in westelijke richting doorliep, daar dit gedeelte van het terrein al te ver uitgegraven was.

Tijdens het machinaal uitdiepen werd in het midden van de N.O. muur een gedeelte van een inscriptiesteen ontdekt. Deze steen, waarop een 0.15 m. hoge letter M was uitgekapt, is bij de bouw van dit huis gebruikt.

In het uiterste Z.O. van het grote vertrek werd op een diepte van

1.30 m. onder het maaiveld een 0.10 m. dikke brandlaag gevonden, waarin o.a. een bronzen handvat en een gedeelte van een dolium werden aangetroffen.

In het Z.O. grensde aan dit vertrek een kelder waarvan de 0.30 m. dikke muren nog 1 m. overeind stonden (zie foto). Deze waren opgetrokken uit Kunrader kalksteenblokken met kalkmortel, waarvan het voegwerk zeer minutieus was uitgevoerd. Op een diepte van 1.75 m. onder het maaiveld bevond zich de keldervloer, die uit een laagje geel zand bestond. De kelder had een lengte en breedte van respectievelijk 2.45 en 1.70 m. en was te bereiken via een ingang aan de Z.W.-kant, waar vermoedelijk een houten trap gestaan heeft. Hiervan zijn echter geen sporen teruggevonden.

Tegen deze trap aan bevond zich een carrévormige uitbouw van het grote vertrek met een naar binnen doodlopende muur, die 1.10 m. lang was.

In deze kelder werden o.a. een molensteen van Niedermändiger lavasteen uit de omgeving van Andernach en een onderdeel van een benen scharnier gevonden.

Evenwijdig aan de N.W. en N.O. muren werden twee kiezelbanen aangetroffen met een maximum breedte van respectievelijk 5 en 2 m. en een max. dikte van 0.80 m. De eerste liep in N.O. richting niet

verder dan tot aan de tweede en kan misschien gezien worden als een bekiezelde plek bij deze woning. De tweede daarentegen liep in Z.O. richting verder tot \pm 2.50 m. voorbij de kelder, waarna door vergravingen in latere tijd het verdere verloop ervan niet meer te constateren was. Deze kan derhalve deel hebben uitgemaakt van het secundaire wegensel binnen de nederzetting Coriovallum.

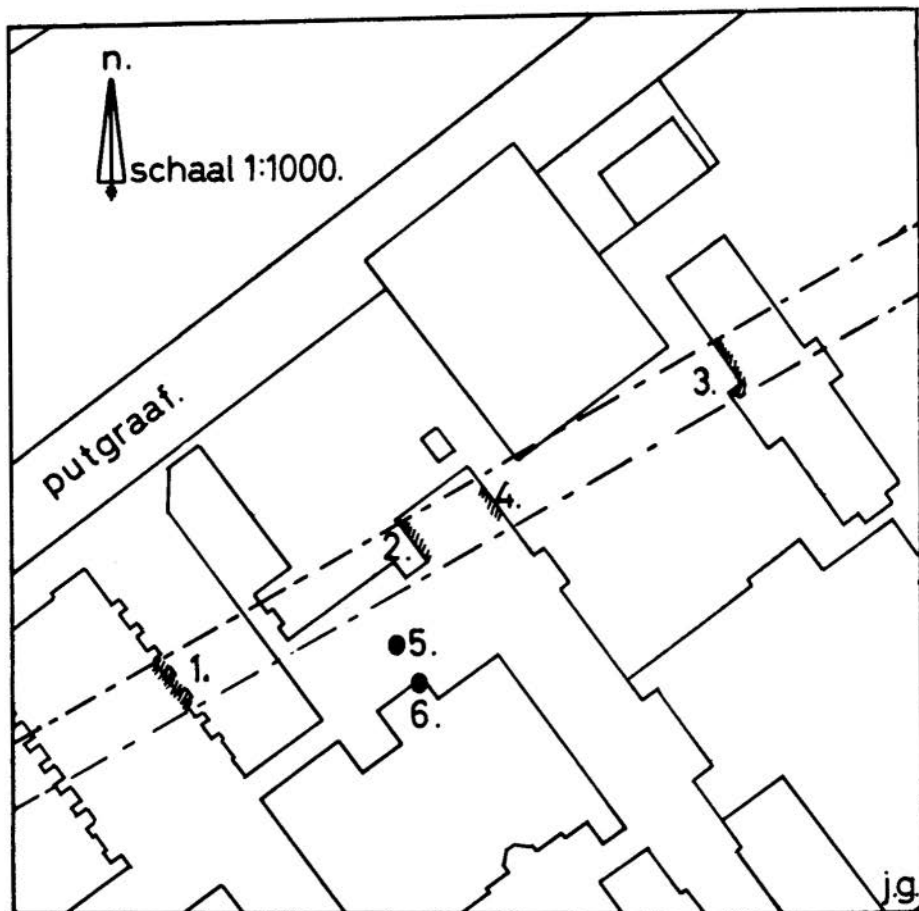
Uit de bij deze opgraving gevonden voorwerpen, inv. nrs. 7549 t/m 7572, kan de conclusie getrokken worden dat dit huis met zekerheid bewoond is geweest van het einde der 1e tot het midden der 2e eeuw. Bewoning vóór en/of ná deze periode behoort echter ook nog tot de mogelijkheden.

ROMEINSE VONDSTEN OP HET TERREIN VAN HET VOORMALIGE ST. JOZEF-ZIEKENHUIS TE HEERLEN.

Bij de afbraak van een gedeelte van het voormalige St. Jozef-ziekenhuis aan de Putgraaf te Heerlen zijn in 1970 door de gemeentelijke oudheidkundige dienst van Heerlen verschillende archeologische waarnemingen gedaan.

Bekend was dat, naast enige reeds vanaf 1908 ontdekte pottenbakkersovens, over dit terrein de zuidelijke as van de grote romeinse weg Boulogne s/M — Keulen liep. Bij een uitbreiding van het

ziekenhuiscomplex in nov.-dec. 1929 werd deze door de toenmalige conservator van het museum, de heer P. Peters, reeds op diverse punten *ontdekt* en ingetekend (zie situatietekening punten 1, 2 en 3). Volgens zijn notities was de maximale breedte en dikte van deze tonvormige weg respectievelijk 8.00 en 0.60 m. Aan de zijkanen bevonden zich geen sloten.

Op 3 november werd deze weg opnieuw ontdekt (zie situatietekening punt 4). Het profiel van de tonvormige konstruktie der kiezellagen was duidelijk waarneembaar. Aan beide zijden was de weg echter vergraven. De gekonstateerde breedte en dikte waren respectievelijk 4.20 en 0.60, terwijl de onderkant der kiezellagen zich bevond op 1.20 m. onder het tegenwoordige maaiveld. Dit ontdekte gedeelte past uitstekend bij de nauwkeurige aantekeningen van de heer P. Peters en de richting van de weg vindt u op de situatietekening aangegeven met een stippellijn.

Op 20 augustus werd een brandplek waargenomen (situatietekening punt 5) die op 23 oktober kon worden uitgegraven. Hierin werden zeer verrassende vondsten gedaan. Op 1.00 m. onder het maaiveld bevond zich een ronde kuil met een diameter van 0.80 m. Deze bleek gevuld met houtskool, stukjes brons en slakken met bronsrestjes. Onder de stukjes brons bevonden zich voorwerpen in verschillende stadia van bewerking, zodat de konklusie getrokken moet worden dat op deze plek in de romeinse tijd **een bronsbewerker zijn ambacht heeft uitgeoefend**. Tot de vondsten behoren: een klompje brons, dat nog onbewerkt is en drie halfprodukten van bronzen naalden of schrijfstiften, die duidelijk de putjes van de hamerslagen vertonen en nog de gebogen vorm hebben die ontstaat bij het „uitwalsen” van de klompjes brons (inv.nrs 7616 t/m 7621). Op gelijke diepte als deze brandplek grensde hieraan, tot 7.30 m. naar het westen, een 0.15 m. dik kiezelpakket, dat als oppervlakteverharding van een woonniveau gefungeerd heeft. Hierop werd nog een fragment van een wetsteen aangetroffen (inv.nr 7615).

Dit bewijs voor bronsbewerking in de romeinse nederzetting Coriovallum is niet het enige. Zo werd bij de opgraving in 1964 op het hoekpunt Coriovallumstraat—Kruisstraat tussen romeins muurwerk een gedeeltje van een smeltkroesje, met aan de binnenkant bronsrestjes, gevonden (inv.nr 7456). (Zie: J. E. Bogaers: Heerlen; in: Archaeologisch nieuws, nieuwsbulletin K.N.O.B.; juli 1964, blz. 156 en Jos Gielen: Rapport romeinse opgravingen te Heerlen; in: Het land van Herle 1966, afl. 1, blz. 13—19.) Ook bij de opgraving in 1968 op het hoekpunt Nobelstraat—ds. Jongeneelstraat kwam een gedeelte van een smeltkroesje met bronssporen te voorschijn (inv.nr 7216). (Zie: Jos Gielen: Romeinse vondsten te Heerlen, Nobelstraat—hoek ds. Jongeneelstraat; in: Het Land van Herle 1968, afl. 3, blz. 112—113). Verder bezit het museum nog een bijna gaaf puntig smeltkroesje met bronsresten (inv.nr 3630) waarvan echter de juiste vindplaats in Heerlen onbekend is.

Op enige meters afstand werd eveneens op een diepte van 1.00 m. onder het maaiveld een bewoningslaag aangetroffen (zie situatietekening punt 6), waarin zich enige fragmenten van maalstenen en een gedeelte van een honingpot uit de eerste eeuw bevonden (zie: W. Vanvinckenroye: Gallo-romeins aardewerk van Tongeren; in: Publikaties van het Provinciaal Gallo-romeins museum te Tongeren; dl. 7, Tongeren 1967, type 117) (inv.nrs 7612 t/m 7614).

Tegenover dit terrein, eveneens aan de Putgraaf, werd op 1 september 1970, tijdens het plaatsen van een nieuwe kolk, gestoten op een kompakte massa romeins aardewerk, afkomstig van een afvalhoop, behorende bij de pottenbakkersovens die aldaar in 1963 werden opgegraven. Over deze nieuwe vondst, die een uitgebreider inzicht zal geven in de soorten aardewerk die aldaar in de romeinse tijd vervaardigd werden, hopen wij u in een van de volgende afleveringen van dit tijdschrift te berichten.

JOS. GIELEN.

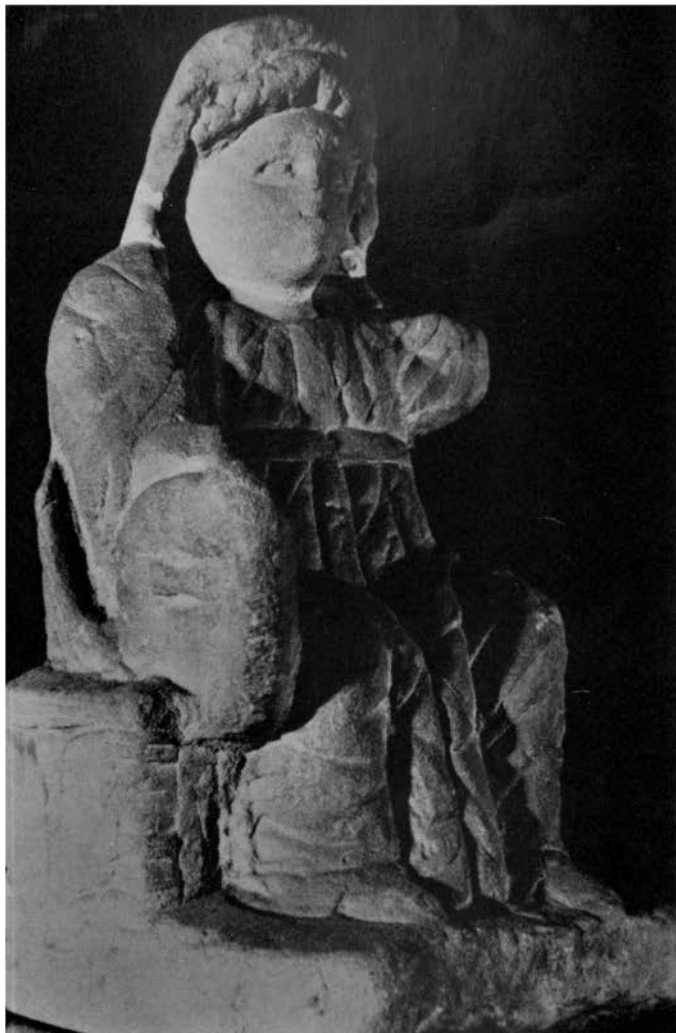

Foto van een zittende godenfiguur, tevoorschijn gekomen tijdens grondwerkzaamheden voor de bouw van een nieuw gemeentehuis aan de Geleenstraat te Heerlen, anno 1877.

Het gemeentemuseum is sinds 30 okt. j.l. in het bezit van een fraai afgietsel van dit beeldhouwwerk, dat in één der vitrines in de museumzaal te bezichtigen is. Het origineel bevindt zich in het rijksmuseum van oudheden te Leiden. Jos Habets geeft 'n beschrijving van dit stuk in de „Publications” 1881, 155—157, uitgave van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap. (Red.)

EEN ZAAK WAARDIG

Twee artikelen in de laatstelijk verschenen uitgave van het periodiek „Het Land van Herle” no. 2 April-Juni 1970 frappeerden ons. Het eerste van de hand van de heer W. J. Vroomen over het leven van de familie Erens op de hoeve de Kamp te Schaesberg en het tweede over het donkere zuiden door de heer F. A. M. M. Wetzels. Door het lezen van eerstgenoemd stuk krijgt men een vrij goede indruk hoe er geleefd en gezorgd werd op deze, thans in verregaande staat van verval verkerende, heerboerderij de Kamp. Men dient hier echter niet weg te vlakken dat Frans Erens, als romanticus, de dingen van alle dag door een andere bril bezag dan dat het „rustieke” landvolk van toen dit aan het — soms — vege lijf onderzond. Het lijkt ons immers, dat ver van huis en haard, weldra de weemoed naar het oude en vooral vertrouwde allengs iemand parten kan gaan spelen, ook de Erensen, die echter nog steeds een kolfje naar de hand voor de literaire fijnproevers zijn!

Het frappante waar wij overigens op doelden is, dat de onderhavige hoeve ook een rol speelt in de „saeck” — althans in een deel daarvan — welke ons de heer Wetzels in diens artikel poogt duidelijk te maken, namelijk het vrijwel volledige gebrek aan begrip dat in deze regio aan de dag wordt gelegd door allerhand min of meer plaatselijke autoriteiten, voor het behoud c.q. het in stand houden van dát weinige wat ons nog rest uit een recent of langer verleden. Deze schijnbare machteloosheid of onwil was voor ons aanleiding om hier een enkel woord aan te wijden. Wij willen hier vooral niet het goede te na komen, doch deze welgemeende zij het povere pogingen om iets tot stand te brengen, kunnen zeker niet alles vergoeden wat reeds in het verleden eendrachtig, dus vooral broederlijk, door ons allen werd nagelaten te doen, namelijk dát te behouden wat behoudenswaard was.

Memorabel hier is zeker de voorbeeldige restauratie van het kasteel Oud Ehrenstein te Kerkrade, eens gedurende geruime tijd de woonstee van zekere Grupello, beeldhouwer van grote faam. Verder de Laethof, het Henckenshuis, de oude St. Jan en naaste omgeving, alles te Eygelshoven. Zeer noemenswaard is ook de voortreffelijke herrijzing van de Doom te Welten, een gelukkig initiatief van een pure particulier met veel zin voor het schone. Het inmiddels in uitvoering gekomen reconstructieplan Bongerd-Kerkplein te Heerlen geeft ook weer nieuwe moed terwijl er meerdere historische specimina her en der in onze mooie en oude streek op het programma staan te worden gerenoveerd. Men wil ons overigens wel excuseren als in voorgaand zeer korte overzicht dat nog ontbreekt waaraan de lezer in het bijzonder denke. Zoveel te beter dan.

Het is in dit kader nu ook niet te vermijden de tegenstellingen van

opgemelde voorbeelden van wat gedaan kan worden op te noemen, met als eerste de ruïneuse afgang van ons aller kasteel Schaesberg, een flop waarvan men het armzalige restant nog geruime tijd kan bewonderen in de dreven even buiten Heerlen. Het povere restantje van het goed Meezenbroek aan de zo weids daarnaar genoemde Kasteellaan, eveneens te Heerlen en ook nog aldaar het minieme restje van het aloude riddergoed Eickholt. In het raam van dit sombere beeld past dan ook nog de hoeve de Kamp te Schaesberg, waar het ons allemaal om begonnen is! Het ware beter hier het zwijgen toe te doen, want het is somwijlen onbegrijpelijk dat zulks, naast zoveel zaken van een andere orde, nog kan gebeuren in deze mogen we wel zeggen, tijd van verlichting en orde op zaken!

Wij kunnen ons zeer wel voorstellen dat restauratie van dergelijke projecten handen vol geld kost, heel veel geld zelfs en het is ons tevens duidelijk dat realisering van zulks niet in een handomdraai kan geschieden. Verder — om met de zakelijken onder ons rekening te houden — hebben wij een open oog voor de bestemmingsvraag rond een zulk gerestaureerd bouwwerk. Deze gedachte speelt toch immers vaak door het hoofd van menige vroede vader en diens aanhang, overigens met alle respect voor hun illuster denken, immers wanneer het gerestaureerde geen functie krijgt is het wel schoon om te zien, doch het is en blijft dan een vrij koude bedoening, er zit geen leven in, het wordt niet ten volle benut!

Deze bestemmingsvraag nu heeft een zeer grote rol gespeeld in de affaire de Kamp alwaar de gemeente Schaesberg een gereede kans zag een harer diensten in onder te brengen, representatief daarvoor en tevens functioneel verantwoord, zij het dat buiten het bestaande gebouwenkader nog enkele nieuwe optrekjes dienden te worden geplaatst, echter zodanig dat deze geen afbreuk deden aan het oorspronkelijke historische geheel. Edoch, het heeft ook in deze tot op heden niet mogen baten en het retour was daardoor reeds ingezet, terwijl wind en weer nu voor de rest zullen zorgen!

Om ons echter in dit kader geheel en al op te blijven hangen aan deze bestemmingsvraag lijkt ons niet geheel juist, daar naast deze kwestie toch ook zwaar dient gewogen te worden het feit van de verkommering of het zelfs geheel verloren gaan van iets dat daarvoor niet is bestemd. Overigens, is het dan zo'n probleem om een bestemming te vinden? Er zijn ons inziens genoeg instellingen, stichtingen, diensten en niet te vergeten particulieren — privaatswoning is ook een bestemming — die met enige graagte uitzien naar een goed onderdak, uiteraard tegen beding van een redelijke huur of vergoeding.

Mocht dit niet lukken, dan kan koop door particulier of verkoop door eigenaar, meestal gemeente, ook nog een gereede kans tot behoud van zulks dienen, zie de Doom te Welten of de historische behuizing van de heer Akkerman, Welterkerkstraat eveneens Welten, dit laatste 'n Strijthagen in het klein! De particulier zal toch ook iets ondernemen ter conservering van zijn bezit, zij het in een langzamer

tempo dan een overheids- of semieoverheidsinstelling, oproeïende tegen de soms absurde stroom van monumentenzorg, een hoofdstuk apart overigens. De grote importantie is immers, hoe dan ook aangepakt, dat wederom een steentje wordt bijgedragen tot onze leefbaarheid, ons milieu, geen verarming doch verrijking daarvan, men kan weer leven in en tussen datgene wat wij nog bezitten, het mooie accent in ons aller rondom!

Onze monden lopen met graagte over van herindustrialisering, herstructurering, herindeling en het klinkt ons zo bekend in de oren. We praten en praten over alles en nog wat. Door de reusachtige papierenwinkel menen wij een uitzicht op een betere toekomst te ontwaren, met nadruk: ménen wij, doch ontgoochelingen blijven ons niet gespaard in de vorm van een langzaam afbrokkelen van ons goede samenzijn. Men kán echter de mens niet vergeten die in deze in alle opzichten her te waardenen streek woont, of het nu de geboren en getogene is of de nieuwkomer van elders, allen met nog enige mate van gevoel als aardgebundene.

Als gewende of nog te wennen persoon zal hij hier moeten leven en lieven, werken en wat dies meer zij. Naast zijn huis, zijn duiven, zijn voetbal, zijn vinken, zijn schouwburg, kent hij zijn dorp, zijn stad, zijn streek het best. Het geeft hem alle rust en duur.

Belangrijk is ook, dat men naast het genieten van Hair of van een popfestival, overigens voor ieder het zijne hiervan, nog kan en mag houden van een landschap, een stedschoon of rustig dorpsgezicht met daarin kenmerkende rustpunten, eigenaardigheden of volkse vermaken, dingen waar men blij mee mag zijn dat men ze nog heeft, wat waarschijnlijk node gemist zal worden als het er niet meer zou zijn!

Wij kunnen ons voorstellen dat er lieden van eerdergemelde origine zijn, zoals bij de opvoering van het drama de Kamp in Schaesbergs gemeenteraad, die uit vermeende beroepseer of om toch maar op te vallen, het idee voorstaan om dergelijke zaken met een weinig elegante armzwaai af te doen, van de hand te wijzen met een gebaar van wat hebben we hier toch aan, erger nog als uit onkunde wordt gehandeld of vertrouwd wordt op een gegeven woord van een rijksinstantie, welks instelling zich later niet meer weet te herinneren wat een van haar nijvere ambtenaren mondeling heeft toegezegd, namelijk de Kamp kón herrijzen maar mocht door allerhand machinaties later niet meer opstaan uit haar puinhoop! Laat het de burgemeester van opgemelde gemeente een waarschuwing zijn niet te licht te denken over des departements gulle woord en laat hem dit gulle woord fluks bevestigd willen zien door een Haags geschrift van dien aard! Geen woorden maar hier ook daden, daden in de zin van: men doet zijn woord gestand.

Het behoud van — om de eigenlijke draad van ons betoog weer op te vatten — dergelijke veelal historisch belangwekkende objecten, groot of klein van omvang, vindt zijn waarde dus niet alleen in de

directe dienstbaarheid doch ook en vooral niet in het minst in de indirecte dienst die het ons verleend, de verrijking van het visuele milieu. Beide dienstbaarheden zijn als kameraden die hand in hand op willen gaan! Voor deze samengang zijn oplossingen legio te vinden.

Ons pleidooi is beperkt gericht, doch de lezer begrijpe reeds lang dat dit ook bedoeld kan zijn ten aanzien van een landschappelijke waarde, zoals een Brunsummerheide, parkplannen van gemeenten en dergelijke. Er zijn op deze terreinen zo vele genootschappen welks stem maar al te zacht klinkt als het erop aankomt. Het moet niet zo zijn dat leden en bestuurders van dergelijke behoudende instituten maar om de show in zulk een genootschap of commissie zitten, doch dat deze lidmaten zich ook eens van de geëmotioneerde kant laten zien en er niet alleen zitten om te knikkebollen of zich gevleid te voelen met des ministers kluitje in het riet alleen maar om het feit, dat men eens op een mooie morgen met deze hoogwaardige bij een lekkere kop departementale koffie heeft mogen zitten, want dit overkomt 'n mens niet alle dagen zouden we zeggen!

Tot slot, geachte lezer, was het niet onze prins Claus die zo gunstig afgaf op ons in deze streek, wij waren zo cultuur-minded. Hij sprak deze gedenkwaardige woorden bij de opening van het Wereldmuziekconcours dit jaar te Kerkrade. Als men het hele theater als buitenstaander bekijkt, dan zouden wij de eersten zijn die deze woorden uit de prinselijke rede hadden geschraapt, alleen maar om het feit dat het merendeel van ons nog altijd meent te leven in de tijd dat anderen voor ons zorgden: kerk en overheid.

Wij zouden ons betoog niet anders willen beëindigen dan met een naar wij menen nog niet gepubliceerd gedicht van een vergeten Limburger, die thans nog in leven is in Rome aan de Tiber, dr. Felix Rutten, 'n dromer, een man die het Limburg van toen niet kan vergeten en het Limburg van nu niet meer wil zien, hij zegt:

Lendje wo ich ben geboare,
Mée es alles höb ich dich gaer;
Vol meziek en zuite sjnoare
Hink den hemel euver dich haer.

Bluiend veldj en fruit en koare
Kannadasse langs de kantj;
Oze nachtegaal in 't busjke
Zink de sjoonheid van oos landj.

Loat oos dörper en stedjes sjiene
De auw geweuntes holje standj;
Heuvels danse door oos Zuuje,
Bliej wie kënjer, handj in handj.

Wae hiehaer kump, dae is wilkom
Want oos hart kent gei versjliet;
De auwen aard gong neit verloare,
't Lache woorte veer neit kwiet.

Vol meziek van zank en sjnoare
Hink den hemel euver os haer;
Limburg wo ich bèn geboare
Mée es alles hób ich dich gaer!

Heerlen, Na-zomer 1970.

L. SCHELBERG.

Enkele aspecten betreffende de jeugd en de marteldood van Pancratius

Er zijn nauwelijks betrouwbare rechtstreekse gegevens over deze heilige en zijn familie voorhanden. De handschriften, die het verhaal over zijn marteldood bevatten en waarin zeer schaarse mededelingen over zijn afkomst staan, geven op vele punten dermate afwijkingen in lezing, dat, zoals A. Huisman in haar proefschrift over deze heilige betoogt ¹⁾, nauwelijks betrouwbare conclusies over deze op jeugdige leeftijd ter dood gebrachte knaap mogelijk zijn. Wat de handschriften unaniem overleveren is, dat hij van een aanzienlijke familie stamt en de naam van de heilige. Wat het eerste betreft, moeten we op indirecte wijze gegevens verzamelen om inzicht te krijgen, hoe de jeugd van deze aanzienlijke knaap verliep, wat de voor die tijd vereiste opvoeding was. Beginnen we evenwel met het tweede vaststaande gegeven, de naam. A. Huisman ²⁾ vertaalt hem aldus. „Das griechische Wort bedeutet Allwaltend”. Dit is onjuist, want dit zou de betekenis zijn van het Griekse Pankrates, een naam, die als erebijnaam gegeven werd aan meerdere Griekse goden zoals Apollo, Zeus, Athene, Hera. De schrijfster heeft het Latijnse achtervoegsel -ius (= het Griekse -ios) niet in haar interpretatie betrokken. Dit achtervoegsel betekent in Grieks en Latijn het verbonden zijn met iets, een toebehoren aan iets, het wijst op een verband tussen iemand (iets) en iemand (iets) anders ³⁾. De naam van onze heilige is dan te vertalen met „de man, die de gave heeft alles te beheersen, te overwinnen”.

Een naam, die beslist met Pankrates en Pancratius samenhangt, is het Griekse woord Pankration, dat op een vuistgevecht wijst en de worstelsport aanduidt, takken van sport, die alle mogelijke manieren om de tegenstander aan te vallen in zich hadden ⁴⁾. De naam van deze heilige is dus in verband te brengen met het (wed)strijdbeginsel, de man, die in staat is op elke mogelijke manier de meinedige ⁵⁾ zijn verdiende straf te laten ondergaan, een almacht, die op grond van zijn heiligheid zeer duidelijk reliëf gaat krijgen en slechts een kleine stap hoeft te zetten om bovenmenselijke dingen te doen, n.l. wonderen te verrichten. Al mogen de vereerders van de heilige zich de etymologie van de naam nauwelijks of helemaal niet bewust zijn, door hun verering en erkenning van zijn macht wordt in elk geval zijn naam opnieuw betekenisvol.

De handschriften hebben verder de eensluitende lezing, dat de van aanzienlijke ouders afstammende Pancratius geboren werd in Klein-Azië en toevertrouwd werd, toen zijn ouders stierven, aan zijn oom Dionysius, met wie hij naar zijn bezittingen te Rome vertrok. Volgens het geldende Romeinse recht ⁶⁾ is uit deze voogdij het volgende te concluderen. Pancratius, die op 14- of 15-jarige leeftijd stierf ⁷⁾ werd geacht nog niet de manbare leeftijd te hebben bereikt, dus nog niet zelfstandige handelingsbevoegdheid te bezitten, hetgeen op zijn vroegst met 14 jaar mogelijk was. Dit betekent, dat hij gekleed ging in de „toga praetexta”, een lang tot de voeten reikend kleed met purperen zoom, terwijl hij verder om zijn hals droeg de „bulla”, een rond of hartvormig voorwerp, van kostbaar metaal gemaakt, ter onderscheiding van de kinderen van minder aanzienlijke ouders; in deze „bulla” zat een of ander onheil afwerend tovermiddel ⁸⁾. Welke van beide functies, die de aanzienlijken geacht werden te gaan bekleden, de politieke loopbaan, dus de magistratuur, of een militaire carrière ⁹⁾, voor Pancratius bedacht werden, is onbekend. Wel is het mogelijk conclusies te trekken uit de gegevens over de opvoeding van de jeugd in het Romeinse Rijk, hoe de schoolopleiding van Pancratius geweest is. Uiterlijk op zevenjarige leeftijd is hij gegaan naar de school van de „litterator”, degene, die de „litteratura”, n.l. het alfabet leerde; van en naar school werd hij steeds begeleid door een slaaf, die de schoolbenodigdheden droeg, een man ook, die geacht werd zelf een grote beschaving te bezitten; niet alleen diende deze „paedagogus” — en hier heeft dit woord de dubbele betekenis van „kinderenbegeleider”, n.l. om de kinderen te beschermen, gezien de grote onveiligheid op straat in die tijd: kinderroof kwam vaak voor, maar ook werd hij geacht het gedrag van de kinderen gunstig te beïnvloeden ¹⁰⁾. Of naast het schrijven, rekenen en lezen ook al onderwijs in Grieks aan Pancratius werd gegeven, welke laatste vorm van onderwijs wel voorkwam, getuige een inscriptie ¹¹⁾, weet men niet; in elk geval heeft hij Grieks verstaan, komend uit het met de Griekse cultuur doordrenkte Klein-Azië, terwijl ook de kindermisjes naast het Latijn met de kinderen Grieks spraken ¹²⁾. Hoe lang men op de „lagere

school" bleef, daarover geven de bronnen geen inzicht; wel was het in die tijd een statussymbool voor de hogere families hun kinderen naar de „middelbare school" te sturen, waar de „grammaticus" les gaf, de leraar, die dieper op taal en te behandelen onderwerpen inging. De derde vorm van onderwijs, de retorica, vond plaats op rijpere leeftijd ¹³⁾, maar gezien de leeftijd van Pancratius heeft hij deze opleiding niet gehad. De kennis, die hij dus in ongeveer 7 jaren heeft opgedaan is een gedegen kennis van Grieks en Latijn door middel van de schrijvers Livius Andronicus, de vertaler van de Odusseia van Homerus in het Latijn, de dichter Ennius, fabels van Aesopus, keuze uit de Griekse tragedies, van de comedieschrijvers werd vooral de Griek Menander behandeld, verder las men de Latijnse dichters Vergilius en Horatius. De gemiste rectoricaopleiding heeft Pancratius mogelijkwjs gehad bij de grammaticus: deze leerde reeds zijn pupillen overtuigend, spitsvondig zelfs, zoals in de oude sophisten ten tijde van Socrates, te spreken. maar ook het wedstrijdelement in Socrateïsche zin leerde hij hen, n.l. om in zo eerlijk mogelijke samenspraak de mens het „ware weten" bij te brengen en hen zover mogelijk van het „schijn weten" af te brengen. Vóór het verlaten van het „middelbaar onderwijs" werd ook nog onderricht gegeven in zingen, het bespelen van een snareninstrument, soms volgde onderwijs in de geometrie ¹⁴⁾, altijd stond op het programma de interpretatie van schrijvers naar vorm en inhoud; verder vond onderricht plaats in physica, astronomie, historie, mythologie.

Tenslotte zijn lichamelijke training. Deze beoefenden de jongeren van aanzienlijke afkomst samen met anderen; ze vormden de „collegia iuvenum", een club van jonge mensen, die allerlei takken van sport beoefenden en waarschijnlijk ook grote invloed uitoefenden op het regeringsbeleid van hun tijd ¹⁵⁾.

Concluderend kunnen we stellen, dat we te maken hebben met een jongen, die als gevolg van zijn aanzienlijke afkomst, een „enkuklios paideia", zoals de Grieken het noemden, heeft genoten, een allround opleiding; hij maakte kennis met de „artes liberales", de „vrije kunsten", n.l. de vakken, die een vrijgeboren man betaamt daarvan kennis te nemen. Zo beantwoordt Pancratius aan het ideaal van Aristoteles dat tussen educatie en afkomst een causaal verband bestaat en dat deze mensen voorbestemd zijn leidende functies te aanvaarden.

Pancratius leefde na 212 na Chr. ¹⁶⁾, het jaar, waarin keizer Caracalla aan alle ingezetenen van het Romeinse Rijk burgerrecht verleende. Volgens J. Marquardt ¹⁷⁾ kreeg ieder het volle burgerrecht, volgens Th. Mommsen ¹⁸⁾ kregen slechts bepaalde groeperingen dit; deze laatste schrijver achtte het volledig uitgesloten, dat plotseling een algehele nivellering tussen de bevoorrechte Romein en wat in zijn ogen als onderworpen of barbaar doorging zou plaats vinden; deze redenering, waarvoor men als bewijs soortgelijke situa-

ties onder keizer Claudius (41—54 na Chr.) kan aanhalen en zwaar verzet opriepen, is alleszins begrijpelijk.

Wanneer Pancratius niet het volwaardige burgerrecht gehad heeft, dan heeft hij in elk geval minstens voordeel gehad van het z.g. „Italische recht”, een recht, dat aanvankelijk alleen de bewoners van Italië hadden en hen het recht gaf om autonoom binnen Romeins Rijksverband te leven en hen verder het recht verleende om zich grondgebied te verwerven op akkerland, dat Romeins staatseigendom was ¹⁹⁾). Eveneens hebben we zekerheid over de plaats, waar Pancratius ter dood gebracht is: n.l. op de Via Aurelia ²⁰⁾, de weg, die vanuit Rome in Westelijke richting loopt naar de Janiculumheuvel, door de dichter Vergilius ²¹⁾ een van de beide burchten van Rome genoemd: zoals de Janiculum de naam kreeg naar de burcht, door de god Janus gesticht, zo werd de andere burcht, de Capitolijnse heuvel als versterking ingericht door de god Saturnus. Pancratius werd op dezelfde dag van zijn dood door een zekere Cornelia gebalsemd en begraven, n.l. „quarto idus Maias” = 12 mei. De plaats, waar hij ter dood gebracht is of begraven, is aangeduid door een kerk, 2 mijl liggend van de Porta Aurelia, later de poort van de H. Pancratius genoemd, vlakbij de bovengrondse op bogen steunende waterleiding, die keizer Trajanus (96—117 na Chr.) heeft laten aanleggen ²²⁾. Deze plaats van executie wijkt af van de normale plaats, n.l. de Esquilijnse heuvel in Rome, dicht bij het Forum Romanum, waar het leven van alle dag zich in hoofdzaak afspeelde. De doodstraf is naar alle waarschijnlijkheid voltrokken door een „speculator”, een verspieder, waarvan een groot aantal in de legioenen aanwezig was om het vijandelijk terrein te verkennen, maar ook in de praetoriaanse garde, de lijfwacht van de keizer kwamen ze voor ²³⁾. Het executiemiddel in die tijd was het zwaard, dat al direct in het begin van de keizertijd de bijl verving ²⁴⁾.

Over de tijd, waarin Pancratius leefde en het jaar van zijn dood, geven de handschriften afwijkende lezingen ²⁵⁾. Een groep manuscripten laat zijn dood plaats vinden onder de keizers Diocletianus en Maximilianus, een tweede groep onder de keizers Valerianus en diens zoon Gallienus. Wanneer zijn dood plaats gevonden heeft onder de laatste keizers, dan is Pancratius ter dood gebracht tussen 257 en 260 na Chr., de jaren, waarin vooral op aandringen van de minister van financiën en Egyptische magiërs door Valerianus, die in het begin van zijn regering tamelijk tolerant tegenover de Christenen stond, maatregelen tegen de Christenen werden genomen. Het geboortjaar van Pancratius moet dan gelegen hebben tussen 244 en 247 na Chr. De keizer, die Pancratius ter dood liet brengen, was de meer gematigde Gallienus, die tot taak had het Westelijk deel van het Romeinse Rijk te besturen, terwijl Valerianus zich sedert 256 na Chr. in het Oosten ophield om de Parthen te bestrijden ²⁶⁾. Hieruit blijkt, dat twee regenten nodig waren om het bestuur in het immense rijk behoorlijk te laten verlopen, terwijl de ene regent ondergeschikt bleef aan de andere.

De maatregelen, die Valerianus tegen de Christenen nam, waren de volgende ²⁷⁾ :

- 1) bisschoppen, priesters en diakens werden terstond gedood;
- 2) senatoren en mensen van de ruitersstand werden van deze waardigheid beroofd en hun goederen werden geconfisceerd; volharding echter in het geloof had de dood ten gevolge;
- 3) vrouwen werden gestraft met ballingschap en het vermogen geconfisceerd;
- 4) leden van de hofhouding werden veroordeeld om geketend dwangarbeid te verrichten op de landgoederen van de keizer en hun vermogen werd in beslag genomen.

Over de laagste stand, het gewone volk, het plebs, werden geen decreten uitgevaardigd; de keizer ging in zijn maatregelen zeer psychologisch te werk; waar de leiders ontbreken, valt de massa uiteen en men hoopte op die manier het gewone volk zonder dwang tot de cultus van de oude traditionele voorvaderlijke goden te kunnen terugbrengen. In het geheel van maatregelen valt het volgende op: van de veroordeelden van aanzienlijke afkomst werd naast andere maatregelen altijd het vermogen geconfisceerd; de bisschoppen en andere kerkelijke leiders behoorden dus niet tot de nobiliteit, de mensen van aanzien. Uit deze maatregelen is ten aanzien van de familie van Pancratius te concluderen, dat zij behoorde tot het naaste gevolg van de keizer, tot de ruitersstand of tot de stand der senatoren.

De andere groep handschriften laat zijn dood plaats vinden onder de keizers Diocletianus en zijn mederegent Maximianus. De grote Christenvervolging onder deze keizers begon in 303 na Chr., zelfs nog voor het officiële decreet van de keizers hiertoe, n.l. met de verwoesting van de Christelijke kerk in Nicomedeia, 23 februari ²⁸⁾; dat het dit jaar geweest is, blijkt uit de volgende gegevens. Lactantius ²⁹⁾ vertelt, dat Diocletianus na het beëindigen van deze misdaad, n.l. de Christenvervolging, onmiddellijk naar Rome vertrok om het twintigste jaarfeest van zijn regering te gedenken op 20 november; in 284 na Chr. werd hij tot keizer uitgeroepen ³⁰⁾; bij het berekenen van deze datum moet men bedenken, dat de Romeinen bij het tellen zowel de datum, waarvan ze uitgingen als die, waarbij ze moesten uitkomen, meetelden.

Een onjuistheid in het lijdensverhaal is, dat Pancratius ondervraagd is door Diocletianus, maar deze, blijkens Lactantius, keerde naar Rome terug; bij de functieverdeling had hij zelf het Oostelijk deel van het rijk gekozen ³¹⁾, zodat het doodvonnis door Maximianus is uitgesproken.

Zo blijkt, dat vele feiten betreffende zijn jeugd met zekerheid vast te stellen zijn, door de vele veranderingen in de handschriften is het niet mogelijk de tijd van zijn leven en dood precies te bepalen.

Dr. F. L. G. STENTEN.

Noten :

- 1) A. Huisman, die Verehrung des heiligen Pancratius in West- und Mitteleuropa, Dissertatie Amsterdam, 1938, uitg. Tj. Willink en Zoon N.V. Haarlem, pag. 11—13.
- 2) pag. 137.
- 3) M. Leumann, Lateinische Laut- und Formenlehre I, München, 1963, pag. 207—209.
- 4) J. Jüthner, Pankration, Real Encyclopädie des classischen Altertums, XVIII, 3, kol. 619, 35 en volg.
- 5) A. Huisman, pag. 24 en volg.
- 6) J. Marquardt, das Privatleben der Römer, I, 2, Leipzig, 1886, pag. 127 en volg.
- 7) A. Huisman, pag. 17.
- 8) J. Marquardt, o.c. pag. 84 en volg.
- 9) J. Marquardt, o.c. pag. 133 en volg.
- 10) J. Marquardt, o.c. pag. 91, noot 9; H. Marrou, Histoire de l'éducation dans l'antiquité, Paris, 1948, pag. 361.
- 11) H. Blümner, die Römische Privataltertümer, München, 1911, pag. 313, noot 9; pag. 322.
- 12) H. Blümner, o.c. pag. 322.
- 13) H. Blümner, o.c. pag. 322.
- 14) H. Blümner, o.c. pag. 327, 328.
- 15) H. Marrou, o.c. pag. 398 en volg.
- 16) Nadere bijzonderheden hiervan volgen in dit artikel.
- 17) J. Marquardt, o.c. pag. 63.
- 18) Schweizer Nachstudien, Hermes XVI, Berlin, 1881, pag. 474—476.
- 19) zie pag. 2; Th. Mommsen, Römisches Staatsrecht, III, 1, Leipzig, 1887, pag. 631; v. Premerstein, Ius Italicum, Real Encyclopädie des classischen Altertums, X, kol. 1248, 22 en volg.
- 20) A. Huisman, pag. 117.
- 21) Aeneis, VIII, 357.
- 22) Liber pontificum, Honorius, 5.
- 23) Th. Mommsen, Römisches Strafrecht, Leipzig, 1899, pag. 924, 925.
- 24) Th. Mommsen, o.c. pag. 924.
- 25) A. Huisman, o.c. pag. 12 en volg.

- 26) M. Besnier, L'Empire romain de l'avènement des Sévères au Concile de Nicée, Histoire Ancienne III, Paris 1937, pag. 171 en volg.
- 27) M. Besnier, o.c. pag. 172, 173.
- 28) Lactantius, de mortibus persecutorum, 12, 2; 13, 1.
- 29) Lactantius, o.c. 17, 1.
- 30) Real Encyclopädie des classischen Altertums, VII, 3, s.v. Valerius (Diocletianus), kol. 2423, 17 en volg.
- 31) Real Encyclopädie o.c. kol. 2427, 63 en volg.

Paul Cajus van Hoensbroeck

(Vervolg)

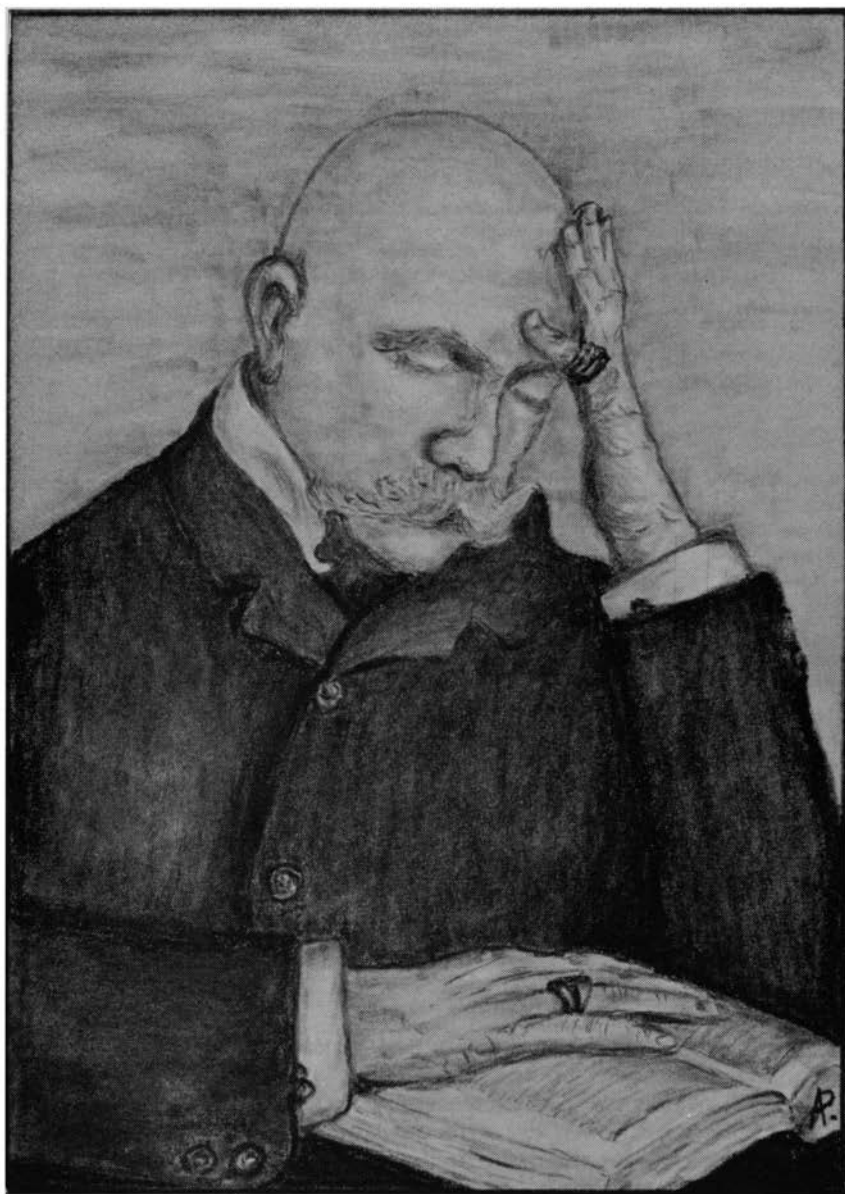
Toetreden tot de orde der Jezuïeten.

In die jaren stond hij sterk onder invloed van zijn moeder en van een oudere zuster. Deze raadden hem onophoudelijk aan om priester te worden en om daartoe in te treden bij de Jezuïeten. Daarover schrijft hij zelf: „Ohne meine Nonnenschwester Luise hätte ich den Schritt über die Schwelle des Noviziatshauses Exaeten wohl nie getan“³⁾. In 1875 al trad hij als novice in, doch na enige dagen van verblijf in het noviciaat ging hij weer huiswaarts.

Later sprak hij erover met zijn biechtvader en met de generaal-overste der orde. Deze beiden raadden hem elk op eigen wijze neutraal.

Zijn biechtvader verwees hem naar bisschop von Ketteler. De generaal-overste — die zeer nauwkeurig omtrent hem ingelicht was — gaf hem de raad: „Trete einstweilen ruhig als Referendar in den Staatsdienst ein. Gott, der offenbar anderes und Grösseres mit dir vorhabe, werde im richtigen Augenblick sein Hand auf dich legen.“ Paul Cajus heeft deze woorden niet als een directe uitnodiging om Jezuïet te worden uitgelegd, doch wel als een „eindringlichere indirekte“!

In 1878, 26 jaren oud zijnde, ging hij ten tweedemale naar het noviciaat. Duitsland ging toen gebukt onder de ernstigste fazen van de „Kulturkampf“ (Bismarck). Krachtens het Jesuitengesetz van 1872 was het dezen verboden om zich in Duitsland te vestigen.

Paul Winifred von Mühlhausen

Over die — tweede — intrede schrijft Paul Cajus zelf: „Am 4. November morgens bat ich meinen Bruder — er war ja Herr in meinem Elternhause — um das Juckergespann zu einer Fahrt nach Venlo. Ich faszte die Zügel und liesz die leichtfüssigen Ungarn traben, was sie hergeben konnten. Keinen Blick wandte ich zurück nach der Stätte meiner Geburt und Jugend. Ohne ein Wort des Abschiedes als ob ich morgen wiederkäme, warf ich am Venloer Bahnhofe dem alten treuen Kutscher Gerhard die Zügel zu, fuhr den dampfenden Pferden noch einmal liebkosend über Hals und Rücken und bestieg den Zug nach Roermond, von wo aus ich zu Wagen gegen 4½ Uhr in Exaeten eintraf. Ich zog die Glocke, die Pforte öffnete sich und schloz sich wieder. Vierzehn Jahre lang tat die Klosterpforte sich nicht mehr vor mir auf.”

Aan deze stap was heel wat voorafgegaan. Paul Cajus heeft daar een boekdeel mee gevuld, te veel om er hier over te schrijven. Doch men leest ook tussen de bovenvermelde regels wel de tragiek ⁴⁾.

In Exaeten (Baexem) verbleef hij van 1878 tot 1880, waarna hij voor verdere studie: humaniora en rhetorica naar Wijnandsrade gezonden werd. Aldaar verbleef hij van 1880 tot 1881 en hij schrijft erover: „Ich als 28-jähriger Mann, mit Abiturienten-, Referendar-examen und praktischen Justizdienste hinter mir, sasz mit Knaben von 18 Jahren auf der Schulbank, machte lateinische und griechische Pensa, schrieb Aufsätze, lernnte Gramatikregeln und Gedichte wie ein Sekundaner” ⁵⁾.

Voor de filosofie ging hij naar Blyenbeck 1881/1883 ⁶⁾. Aldaar ontving hij de vier lagere wijdingen (ordines minores) door een aldaar verblijvende indische bisschop.

Voor de theologie ging hij in 1883 naar Engeland. De orde was er in geslaagd om een onderkomen — in haar milieu noemde men dat „Unterschlupf” — te vinden in Ditton-hall (Lancashire) toen een van Englands meest beruchte fabriekscentra ⁷⁾. Onder de rook der fabrieken en te midden van toen aldaar heersende toestanden — wij mogen nú zeggen: achterlijke of naar onze begrippen wán-toestanden — begon hij aldaar aan de laatste fazen voor de opleiding tot het priesterschap. Hij onderwierp zich daaraan en onderging deze tot het einde... waarbij ook van de ergste vernedering tot de grofste belediging. De toekomstige priesters der orde moesten immers tot ware asceten gevormd worden, die lichamelijk en intellectueel aan de top moesten staan van de mensheid. Hij geeft daarvan een zeer uitvoerige beschrijving o.a. ook van wat men onder de novicen noemde de „Steinigung” = lapidatio ⁸⁾.

Ook beklagt hij er zich over, dat de opleiding tot priester in dat berucht fabriekscentrum met diens a-sociale verhoudingen gebeuren moest. Twintig jaren later verklaarde Robert von Nostisz-Rieneck in het van hem reeds vermelde boek, dat juist dit milieu het geschikste was om de echte Jezuiet te vormen.

In juli 1886 werd hij in de kerk van Ditton-hall met 12 anderen door de bisschop van Liverpool tot priester gewijd.

De eerste H. Mis ten behoeve van zijn familie droeg hij op in de kapel van kasteel Blyenbeck.

Voor de beleving van het priesterschap in de orde toonde hij zich als een ijverig apostel in de geest van de stichter dier orde. Met zijn juridische basis trad hij weldra op de voorgrond.

In opdracht van zijn overste werd hij medewerker aan het tijdschrift „Stimmen aus Maria-Laach”, waarvan de redaktie toen in het verbouwde Exaeten ondergebracht was, en schreef hij in 1889 het boek „Der Kirchenstaat u.s.w.” als een sterk propagandistisch werk voor de katholieke kerk. In dat boek toonde hij zich een ijverig verdediger van de kerk, van de Paus en van 's Pausen tijdelijke macht en hij wees aan vorsten en staatslieden de weg voor het volbrengen van hun plichten te dien aanzien. Zijn thema's waren o.a.: „Terug naar de bodem van recht en gerechtigheid, van de praktische godsdienst. Dat is de enige redding van de moderne maatschappij. Grond en hoeksteen van deze rechtsorde was volle duizend jaren lang de kerkelijke staat. Laat men deze steen weer zetten in de grondvesten van het Europese staatsleven.”

In „Stimmen aus Maria-Laach” riep hij de volken op tot één groot en machtig protest: „Roep en houd niet op, katholiek volk. Wat gij eist is een recht, heilig naar goddelijke en menselijke beginselen. Wend U tot de machtigen dezer aarde. Zij moeten, zij zullen U horen. Spreek niet in oproer en verzet tot Uw vorsten: deze taal kent de katholiek niet. Uw woord, eenstemmig gesproken, is een geweldig woord. Uw stem is een wereldmacht. Voor het dreunen van deze stem zal het rumoer van bijkomstige politieke vragen van de dag verstommen.”

En zó schreef hij méér: b.v. als de priester die zijn dwalende broeder bekeren wil tot de alleenzaligmakende katholieke kerk; de Jezuiet die opkomt voor het goed recht zijner medebroeders om naar hun Duitse vaderland terug te keren; de Jezuiet die het Duitse katholieke volk wil doordringen met de geest van de grote, de heilige apostel der Indiën: Franciscus Xaverius. . . .

Hij schreef uit overtuiging, geleid door wat hij zeide te zijn „das Ideal christlicher Frömmigkeit”, hetwelk hij bij zijn intrede in de orde gezocht had ⁹⁾.

De orde vond in Duitsland een geweldige tegenstand. Met alle kracht die in hem was wierp hij zich als haar verdediger op en hij schrijft hierover zelf ¹⁰⁾: „Ich schrieb die betreffenden Schriften mit ganzer Hingabe an die Sache. Ich brauchte nicht zu heucheln, nicht eine Entrüstung zur Schau zu tragen, die ich nicht fühlte. Die Gegner und die Anklagen, gegen die ich mich wandte, konnte ich mit voller Überzeugung angreifen; es war die Unwahrheit die ich bekämpfte, die Verleumdung die ich aufdecken wollte”.

Innerlijk maakte hij toen echter een crisis door: de jaren van zijn opleiding kwamen hem weer helder voor de geest. Hij voelde zich

hoe langer hoe meer de „Schablonenmensch” waaruit de eigen persoonlijkheid met geweld verbannen was. Hij legt dit vast in een aparte paragraaf: „Die Unterdrückung der Individualität im religiös-asketischen Leben” ¹¹⁾.

Door zijn orde naar Brussel gezonden, kwam hij onder invloed der Bollandisten ¹²⁾. Daarna doorgezonden naar Berlijn (en dat was reeds sinds 1888) kwam hij stelselmatig onder invloed van anti-katholieke professoren als von Harnack, Paulsen, von Treitschke, Schleiermacher. Rothe, Biedermann en door hén tot theorieën van Kant. Hij bleef echter voor zijn orde en voor de kerk schrijven en op de bres: zie 1889 het boek „Der Kirchenstaat u.s.w.”. In juli 1892 publiceerde hij nog een befaamd artikel in het tijdschrift „Katholik” en einde september 1892 het 167 bladzijden tellende boek „Christ und Widerchrist”, beide als scherpe aanvallen tegen het liberale protestantisme. . . . en tóch: 1892 bracht nog de ommekeer! !

De „Austritt” uit de orde.

Aan het einde van 1892 (officieel 16 december 1892) kwam dit uit-treden vrij plotseling. In zijn boek „Mein Austritt u.s.w.” ¹³⁾ schrijft hij daaromtrent: „Wer in reiferen Jahren nach langer Zugehörigkeit zu einer Genossenschaft diese verlässt, der muss sein Gründe haben”.

Te voren ¹⁴⁾ schreef hij te weten: „dass ich durch Veröffentlichung dieser Zeilen Vielen. denen ich in meiner Vergangenheit sehr Nahe gestanden habe, denen ich durch die innigsten Bande der Natur und der Freundschaft verbunden gewesen bin, die mich aufrichtig geliebt haben, und die ich noch liebe, einen groszen Schmerz bereite” . . . en verder: „Der Jesuitenorden und ich haben Recht auf Wahrheit.” De in hem ontstane crisis was deels toch wel veroorzaakt door de invloed van de „Vorlesungen” in anti-katholieke sfeer, waardoor het geloof in de dogma’s der kerk bij hem begon te wankelen.

Die crisis werd door hem met zijn oversten en confraters druk besproken en onderling werd men het niet met hem eens. In de kringen van zijn oversten legde men dit uit: „dass Graf Paul von Hoensbroeck mit erheblichen inneren Schwierigkeiten kämpfte; ungewöhnlichen Scharfsinns bedurfte es dazu keineswegs” ¹⁵⁾. Door zijn wankelen ging men hem toen als onbekwaam beschouwen om Jezuiet te blijven.

Hij zelf — Paul Cajus van Hoensbroeck — verklaart dat zijn overste — onder vier ogen — toegezegd had hem met een bijzondere opdracht te belasten en wel voor: „einen eigenen Unterricht über die Regierungsart im Jesuitenorden”. Daarvan kwam echter niets. Integendeel: Paul Cajus van Hoensbroeck beweert, dat zijn uittreden uit de orde — en in zijn geval in door hem bespoedigde beslissing — het gevolg was van een hem reeds door zijn overste te verstaan gegeven wenk om „unbequeme Mitglieder (der orde) in Irrenhäusern verschwinden zu lassen” en waarvoor hij zelfs noemt een door

Alexianen (of celledoeders) in Diest (België) geleide inrichting ¹⁶). Eerst twintig jaar later, namelijk in het reeds vermelde boek van de Jezuiet Robert von Nostisz-Rieneck wordt deze verklaring met veel toelichting als absurd van de hand gewezen.

Uitsluitend dus — althans volgens zijn verklaring — om te bewerkstelligen, dat de orde haar greep op hem zou missen, trad hij nog in 1892, dus kort na zijn laatste sterk pro-katholieke publicaties uit die orde. Hij noemt dit zelf als een hoogstpersoonlijke zaak en om tegemoet te komen aan zijn waarde als „ik-mens”.

Wij kunnen niet anders zeggen dan dat zijn verhouding tot die orde daarna uitdeinde tot „haat”, hoewel hij in ’t algemeen zijn respect tegenover die orde handhaafde en dit nog zelfs vastlegde in de 12e druk van „Mein Austritt u.s.w.” — 1910 ¹⁷): „Erstens, die Anklagen mit denen man *gewöhnlich* den Jesuitenorden überhäuft, sind falsch; sie beruhen auf Unwissenheit oder Abneigung. Was speziell die vielgeschmähte Moral des Ordens angeht, so ist sie eine Moral von tadelloser Lauterkeit; die sogenannte „schlechte Jesuitenmoral” bildet die eigenen Glieder des Ordens zu Männern des reinsten Lebenswandels heran”.

Sindsdien heeft hij — zoals reeds gezien — veel geschreven en tégen hem is eveneens veel geschreven. Het is voor een leek moeilijk om alle schrifturen te gaan schiften. Men is geneigd om aan te nemen, dat de plotselinge vlucht en ommekeer het gevolg geweest is van het dreigement tot opsluiting. Maar al was hij geen Jezuiet meer, waarom bleef hij dan niet katholiek? „Neen” — zegt hij zelf — „als Jezuiet heb ik de Roomse moraal in heel haar verderfelijkeheid leren kennen. Deze moraal dreef mij niet alleen uit de orde, zij dreef mij uit het katholicisme. Haar bestrijd ik! Haar houd ik voor een gevaar, dat onze volksgeest bedreigt; daartegen moet ik optreden!”

Ook dáárom heeft hij zijn tevoren geschreven boeken en brochuren — propaganda vóór het katholiek geloof en voor de orde — verloochend. Hier zijn eigen woorden: „Sehr bald nach meinem Austritte habe ich denn auch meine Jesuitische Schriftstellerei, besonders die Schrift über den Kirchenstaat und diejenige für den Orden, öffentlich verleugnet. Und ich habe ein Recht zur Verleugnung, denn ich war nicht moralisch frei, als ich sie schrieb” ¹⁸).

Robert von Nostisz-Rieneck SJ verklaart na twintig jaren: „Allein Graf Paul von Hoensbroeck tat alles um sein persönliches Schicksal zu einer öffentlichen Angelegenheit zu machen und um seiner Flucht aus Kirche und Orden die Werbekraft einer Grosztat zu geben” ¹⁹).

Protestant.

In 1895 ging Paul Cajus von Hoensbroeck over tot het protestantisme. Hij had nevenbedoelingen en het niet in vervulling gaan daarvan werd hem tot een kwelling. Daarvandaan ook de uitgesproken haat tegen de Jezuietenorde — later — tegen de duitse

„Zentrumspartei“. Met enkele woorden zegt Robert von Nostisz-Rieneck daarvan: „Der Eintritt (hij bedoelt: in de orde der Jezuiten) ward, kaum vollzogen, rückgängig gemacht; der Austritt, kaum geschehen, bereut“²⁰). Deze schrijver staat te hoog om dit als leedvermaak te betitelen, maar in feite is dit té sterk uitgedrukt. Paul Cajus bleef toch in de orde van 1878—1892, dat zijn toch veertien jaren!

Zijn teleurstellingen schrijft Paul Cajus van Hoensbroeck neer in het voorwoord van de 11e en 12e herdruk van „Mein Austritt u.s.w.“. Dat was in 1910 en letterlijk luidt dit: „Was habe ich (dafür) geerntet? Ein Übermasz von Verleumdungen, Lügen, Entstellungen, von Verfolgungen und gehässigen persönlichen Angriffen. Die Partei für „Wahrheit, Freiheit und Recht“, deren Mund überfließt von Versicherungen christlicher Liebe und christlicher Duldung, hat versucht mit allen Mitteln — der Zweck war ja heilig — mich um Ehren und guten Namen zu bringen; sie hat nicht geruht bis sie den Boykott über mich verhängte und die Erwerbung eines öffentlichen Amtes in meinem eigenen Vaterlande mir unmöglich machte. Ich wurde preisgegeben wie ein Aussätziger von der „christlichen“ Gemeinschaft, für die ich die besten Jahre meines Lebens unter den schwersten Kämpfen wahrhaft geopfert hatte“.

Doch Robert von Nostisz-Rieneck schrijft daaromtrent²¹): „Mit Erstaunen und Bedauern gewahrt man, welchen aus Traumhafte streifenden Illusionen Graf Paul von Hoensbroeck verfiel, als er zur Flucht sich entschloz und sie eben vollführt hatte. Er meinte im Reichs- oder im Kgl. Preuszischen Dienst, in der diplomatischen Karriere oder in der Verwaltung offene Türen zu finden, freudigen Willkomm, auszerordentliche Förderung. Er scheint so sicher darauf gerechnet zu haben, dasz, zweite Illusion, er es lediglich dem Zentrumseinfluss zuschreibt wenn die Anstellung nicht erfolgte. Man wird nüchtern sagen müssen, hätte es nie ein Zentrum gegeben, die unmittelbare Herübernahme des H. Grafen aus dem Jesuitenordensdienst in den Reichs- oder Staatsdienst, die als besondere Gunst zu verleihende Anstellung eines römisch-katholischen Priesters, der sich eben selbst laisierte, muszte jedermann als grosze Unwahrscheinlichkeit erscheinen. . . . Zu dem Eklat seiner Flucht kam ja die schreiende Kontrastwirkung, dasz er gestern und vorgestern nicht blosz gegen die Gegner des Ordens schrieb, sondern auch sich wider die preuszischen Universitäten und die Unterrichtsverwaltung gerichtet hatte. Das reisige Rittertum der Feder war zwar dahin, aber ein halbes Dutzend streitbarer Schriften lagen da und forderten erstaunte Fragen heraus. . . .“.

In 1895 gaf Paul Cajus van Hoensbroeck in Berlijn de 20 bladzijden tellende brochure „Die Römische Frage“ uit. Deze is een felle aanklacht tegen het Pausdom. Wij — in onze tijd — weten wel hoe en uit welke familietradities en -posities en voor welke doeleinden en oligarchieën pausen op de troon gezet werden! Doch aan het einde van de 19e eeuw mocht men toch aannemen, dat dit ook werkelijk

al geschiedenis was. Hier echter een van zijn aanvallen: „Kirchenstaat! Kann es ein Wort geben das grözere, unversöhnlichere Widersprüche enthält? Auf der einen Seite die Kirche, d.h. das Reich Gottes in uns, das stille Reich des Friedens und der Gnade, das Reich, das ausgebreitet und aufgerichtet werden soll in den Herzen der Menschen durch das Wort und den Geist Gottes, dessen Haupt der grosze Seelenhirt, Jezus Christus, ist, der nicht kam zu herrschen, sondern zu dienen, und auf der anderen Seite ein Staat mit seinem durch und durch irdischen, lärmenden und Geräuschvollen Getriebe, mit Ministern und Beamten, Soldaten und Polizisten, Kanonen und Bayonetten, mit Kriegserklärungen und Friedenschlüssen, mit rankervoller Politik und Diplomatie, mit Zuchthäusern und Richtstätten. . . .”²²⁾

En op dit thema spuit hij de gal uit tegen Rome, waarschijnlijk als gevolg van een desillusie die hij ondervond nadat hij — in Brussel — op 38-jarige leeftijd ervaren had dat er ook pausen geweest waren die geregeerd hadden in een andere zin dan hem in de opleiding tot priester geleerd geworden was!

Hij schrijft daarover letterlijk: „Meine Zeit in Brüssel war knapp bemessen. Allein ich habe sie gut benutzt, und das Studium von Geschichtswerken, die nicht auf ultramontan-katholischem Standpunkte standen, sondern Kirche und Papsttum frei, von lediglich wissenschaftlichen Gesichtspunkten aus beurteilten, wurde für mich zu einer Offenbarung. Mit 38 Jahren las ich solche Werken zum erstenmale! So etwas gab es also! Papsttum und Kirche lassen sich auch von andere Seiten auffassen? Ihre Geschichte ist nicht nur Licht, sie enthält auch schwärzeste Schatten?”²³⁾

Ons verhaal kan slechts summier zijn en moet dit blijven. Daarom kunnen wij ons niet mengen in de vragen: wát, waaróm, hóe?! Kerkgeschiedenisleraren en theologen hebben eraan gedokterd. Ook blijven wij verre van de problemen: aanklacht en verweer. Zowel Paul Cajus van Hoensbroeck als anderen hebben er op felle wijze over geschreven en getwist: aan beide zijden niet altijd op even fraaie wijze.

In de kring zijner familie en wel tot heden aan de dag toe ondervond men hetgeen Paul Cajus van Hoensbroeck deed als een smaad voor kerk en familie. Dat is begrijpelijk en menselijk.

Maar tóch ook schaart men zich áchter hem: *niet* in zijn strijd tegen orde en kerk, doch in de klacht in zijn voorwoord 1910 bij de 12e herdruk van zijn boek: „Mein Austritt u.s.w.”. En men spreekt mét hem: „Die Erwerbung eines öffentlichen Amtes”, dat zou geweest hebben kunnen zijn óf een betrekking in rijksdiplomatische dienst óf een benoeming tot Landrat in een van de oost-preussische gebiedsdelen²⁴⁾.

En men redeneert dan zó: „had men die benoeming niet tegengehouden. . . . bij het uitoefenen van een wereldlijke functie zou hem de tijd ontbroken hebben om zóveel schade aan ons geloof toe te brengen door zijn geschriften, zoals nu geschied is”.

Dan zijn er voorts in die familiekring mensen — en wie kan het hun kwalijk nemen? — die zich als aan een strohalm vastklampen aan het stereotiepe verhaal omtrent de afvallige, die in het laatste uur van zijn leven om een priester roept!... om de priester die door de hem insluitende kring van andersdenkenden en atheïsten prompt buiten de deur gehouden wordt. Deze beroepen zich daarbij op een mededeling van een pater Jezuiet: pater Rauterkus.

Wij weten wél, dat het wát en hóe hiervan als in een diep geheim besloten ligt... in de verhouding op dat moment tussen hém... Paul Cajus van Hoensbroeck en zijn door hem nooit verlochende God... de zijne evengoed als die van óns!

Hoe zouden wij over hem oordelen in ónze tijd, nu onze kerk zo ontzettend veel meemaakt?? Is hetgeen Paul Cajus van Hoensbroeck gedaan heeft niet slechts het geval van de éénling, ontsproten aan de zucht om *vrij* te zijn in 't bijzonder van banden die hem tot een kwelling werden??

Wij behoeven dagelijks de krant maar open te slaan om ons — veel méér dan ons lief is — onverplicht te moeten verdiepen in de meest uiteenlopende acties van duizendtallen geestelijken tegen de dogma's der kerk, tegen het celibaat, tegen de beslissingen van bisschoppen en zelfs van aarts- en andere bisschoppen tegen beslissingen en encyclieken van de paus (-zelf)!

Indien Paul Cajus van Hoensbroeck nú geleefd zou hebben, gebruik makende van de publiciteitsmedia onzer geperfectioneerde maatschappij-beleving, zouden zijn talrijke boeken en geschriften wellicht niet verschenen zijn. Zeer veel van zijn collegae in het priesterschap zouden hem op de handen gedragen hebben.

Nu echter wás hij, ís hij en blijft hij de zondebok, eigen aan zijn tijd!

Reactie in Nederland.

Wij zouden ons summier inzicht in hetgeen Paul Cajus van Hoensbroeck wás en dééd niet volledig hebben als wij geen melding zouden maken van het „reeds” in 1906 in Amsterdam vanwege de „Apologetische Vereniging Petrus Canisius” uitgegeven geschrift: „Goliath Verslagen... of het reuzensmaadschrift van Graaf Hoensbroeck weerlegd door een niet-katholiek”. De uitgave werd toenmaals verzorgd naar het Duits van „Pilatus” en bewerkt door H. W. J. Hoosemans, kapelaan te Rijswijk.

Het protest was gericht tegen het door Paul Cajus van Hoensbroeck in 1902 uitgegeven 2-delig en reeds genoemd werk „Das Papsttum in seiner sozial-kulturellen Wirksamkeit” waarvan het 1e deel: „Inquisition, Aberglaube, Teufelspuk und Hexenwahn” en het 2e deel: „Die Ultramontane Moral”.

Wie wás „Pilatus”? Volgens de inleiding van dat geschrift was dit Dr. Victor Naumann, privaatsdocent aan de hogeschool te München.

Waarom publiceerde men dít geschrift? Ontbrak aan katholieke

zijde de ruggegraat om de kerk zélf tegen de afvallige te verdedigen?
Of waren er andere motieven?

In wezen is het geschrift fél tegen Paul Cajus van Hoensbroeck gekant! Het is opgenomen in een gedrukte brochure van 54 bladzijden en de inleiding begint met enkele door Vondel geschreven versregels:

„O Logen-faam! o, valsche klank!

Hoe leidt gij elk bij de oren om.

De Logen schreeuwt zich zelve stom.”

Kapelaan Hoosemans kwam tot zijn publikatie wíjl reeds in die jaren door anti-papisten in Nederland de leugens van Paul Cajus van Hoensbroeck als een ontzaggelijke massa materiaal tegen het Pausdom — zo mogelijk nog „smakelijker opgekookt en in portien” de grage lezers opgediend werden.

Wij zouden natuurlijk áchter die kapelaan moeten staan, die in zijn tijd nog recensies aanhaalt als van „De Tijd” ²⁵⁾ en waaruit wij toch moeten concluderen, dat Paul Cajus van Hoensbroeck in zijn opvattingen — hoe scherp-juridisch gezien ook — er náást was. . . . stérker: door zijn haat tegen al wat Jezuiet was, verblind was.

Het is niet onze taak en ons ook niet geoorloofd om terzake te gaan vergelijken. In zín tijd heeft Paul Cajus van Hoensbroeck tegenover Rome en de kerk misdaan. . . . hij zal ook terecht zo aangevallen zijn. Zouden wij hem echter vergelijken met het wát en hóe van nú. . . . van de opvatting over de liturgie, van die over de kerkelijke dogma's, van die over het 6e gebod, van die over het celibaat en van die over de huwelijksbeleving, enz. enz. . . . belanden wij dan niet bij de 16e eeuwse leer der humanisten, die hij, Paul Cajus van Hoensbroeck, als zodanig — althans naar ónze zienswijze — toch nog niet propageerde?

Epiloog.

Al zóu Paul Cajus van Hoensbroeck tot zijn laatste ademtocht volhard hebben in het protestantisme, zouden wij hem dan mogen verlochenen? Mij dunkt van niet, al ware het alleen om wille van het vele *goede* dat hij voor de kerk van Rome deed.

Wij zien in onze tijd zovéél veranderen. Wij zien de eeuwenoude kerkelijke moraaltheologie tot in haar grondgedachten wankelen. Zouden wij niet geneigd zijn om terug te grijpen op hetgeen hij in 1893 neerschreef ²⁶⁾ : „Auch der Christ, der sich gehorsam den von Gott geoffenbarten Wahrheiten unterwirft, der willig die von Gott vorgeschriebenen Religionsübungen befolgt, behält ein weites Masz für freie Betätigung seiner Individualität, seiner privaten Frömmigkeit. Die Art, wie er im Innern seines Herzens mit seinem Gott verkehren will, bleibt im frei; nur Gott deckt er die Tiefen seiner Seele auf. Das Geschöpf und sein Schöpfer, diese lebendig ersatzte Wechselbeziehung ist der Inbegriff der christliche Frömmigkeit. Da ist keine Schablone, kein du sollst dies, du muszt das.”

Het licht echter, dat van hem tijdelijk uitstraalde, ging uit als de vlam ener kaars.

Hij vestigde zich in Berlijn-Grosz-Lichterfelde en huwde op 24 augustus 1895 de evangelisch gedoopte Gertrud Lettgau, die in Breslau op 14 juni 1868 geboren was.

Hij overleed in Berlijn op 29 augustus 1923, dus nog in ónze tijd, 71 jaren oud en zijn echtgenote overleed aldaar op 5 juli 1937.

Zij hadden één kind, een zoon: Frans Paul Hans Kurt van Hoensbroeck, die in Berlijn geboren werd 13 augustus 1897 en evangelisch gedoopt werd. Deze huwde 24 juni 1930 de evangelische Hedwig Krabbo, geboren te Berlijn 1 november 1909.

Dit huwelijk bleef kinderloos en werd op 15 januari 1939 door echtscheiding ontbonden.

Wettelijke nakomelingen zijn er dus niet (meer).

Een paar bijzonderheden.

Paul Cajus van Hoensbroeck heeft in zijn tijd het kasteel te Hoensbroek bezocht. Op een der raamkozijnen in een kamer van de noordelijkste kleine toren grifte hij zijn handtekening.

Paul Cajus van Hoensbroeck drukte zich eens zó uit in zijn verhouding tot de orde der Jezuïeten: „Gott, wie habe ich den Orden tief gehasst”.

Met een variant daarop drukte zich in ónze tijd een van Hoensbroeck in zijn vroegere verhouding tot een adellijk meisje, waarmede hij nochtans niet gehuwd is, zó uit: „Gott, wie habe ich das Mädél heiss geliebt”.

P. A. H. M. PEETERS.

Noten:

- 3) Zijn zuster Luise was ingetreden bij de „Dames de St. André” in Doornik (België). „14 Jahre Jesuit”, dl. 1, blz. 59.
- 4) Ibidem, blz. 296/297. Exacten ligt in de gemeente en parochie Baexem en werd in de 18e eeuw genoemd: „Het Goed van Exaten en Faggenbosch”. Toen werd het bewoond door de adellijke familie de Pollaerd, waarvan Gijsbert Joseph de Pollaerd, zich noemende Baron en Ridder van Exaten. In 1872 huurden de Jezuïeten het verwaarloosde kasteel van de toenmalige eigenaar Graaf Theodoor de Geloës, die toen in Lauvergnac (Bretagne) woonde. Zij bleven er tot 1927.
- 5) Ibidem, dl. 2, blz. 316.

- 6) Jezuiten, die hij met name noemt, hadden altijd en veel invloed uitgeoefend op zijn moeder. Dit was ook de oorzaak dat zijn vader het hem toebehorend kasteel Blyenbeck (onder Afferden L.) aan de Jezuiten als internaat ter beschikking stelde. Hij vertoefde dus, doch op andere wijze dan voorheen tijdens het noviciaat aldaar in „eigen huis”. De Duitse „Kladderadatsch”, een satirisch tijdschrift, had over de beschikbaarstelling van dat kasteel aan de Jezuiten een bijtende scherts:
 „O Graf, ich hab's vernommen und sag' das Eine blosz:
 Leicht kann man sie bekommen, doch schwer wird man sie los!”
 Ibidem, dl. 1, blz. 274/275.
- 7) Ditton-hall en Portico, twee landhuizen te Widnesz tussen Liverpool en Manchester waren door Lady Stapleton ter beschikking van de Jezuiten gesteld.
- 8) „Mein Austritt u.s.w.”, blz. 19/20.
- 9) Ibidem, blz. 7.
- 10) Ibidem, blz. 9.
- 11) Ibidem, blz. 22/23.
- 12) Genoemd naar Bolland SJ., 17e eeuw. Doel: de heiligenverering te verdedigen tegen de protestanten.
- 13) „Mein Austritt u.s.w.”, blz. 6.
- 14) Ibidem, blz. 5/6.
- 15) Aldus: Robert von Nostisz-Rieneck SJ. „Graf Paul von Hoensbroechs Flucht aus Kirche und Orden; was er verliesz und verlor” 1913, 4e druk, blz. 75.
- 16) Orde naar de regel van de H. Augustinus ter verpleging van mannelijke zieken, in 't bijzonder van krankzinnigen.
 Zie ook: „14 Jahre Jesuit” dl. 2, blz. 566.
- 17) „Mein Austritt u.s.w.”, blz. 11/12.
- 18) „14 Jahre Jesuit”, dl. 2, blz. 544.
- 19) „Graf Paul von Hoensbroechs Flucht u.s.w.”, blz. 13.
- 20) Ibidem, blz. 100.
- 21) Ibidem, blz. 69/70.
- 22) „Die Römische Frage”, blz. 4.
- 23) „14 Jahre Jesuit”, dl. 2, blz. 540.
- 24) Keizer Wilhelm II, nieuwsgierig naar de persoon van P. C. van Hoensbroeck, liet hem in 1895 uitnodigen voor een „hofbal”. In de balzaal was er een gesprek „tête à tête” tussen de keizer en de graaf en dit werd daarna in de pers beschreven en ook becritiseerd. In dat gesprek werd door de keizer over een „Landratsposten” gesproken. „14 Jahre Jesuit”, dl. 2, blz. 605.
- 25) „De Tijd” 5 januari 1906, eerste blad.
- 26) „Mein Austritt u.s.w.”, blz. 22.

HISTORISCHE CHRONIEK

AANWINSTEN
GEMEENTELIJKE OUDHEIDKUNDIGE DIENST HEERLEN.

A) Bibliotheek:

Door schenking kwam de bibliotheek in het bezit van:

- 1) *R. Schindler: Das römische Mosaik von Nennig;*
schenker: de heer J. Th. Janssen, Mgr. Schrijnenstraat
43, Heerlen.
- 2) *Een aantal boekwerken en tijdschriften op modern onderwijsgebied;*
schenker: de heer J. J. M. Joosten, Akerstraat 101,
Heerlen.
- 3) *M. J. Hoebeke: Uit de geschiedenis van het O.L. Vrouwehospitaal te Oudenaarde;*
schenker: mej. M. F. Limpens, Ververstraat 4, Heerlen.
- 4) *Jaarboek van de Oudheidkundige Kring „De Ghulden Roos” te Roosendaal, 13 (1953);*
schenker: de heer P. A. H. M. Peeters, Juliana Bernhardlaan 42, Hoensbroek.
- 5) *L. Mathar en A. Voigt: Ueber die Entstehung der Metallindustrie im Bereich der Erzvorkommen zwischen Dinant und Stolberg. Aachen 1956;*
schenker: ir. C. E. M. P. Raedts, Euterpelaan 12-18,
Heerlen.
- 6) *G. H. Franssen: „Van Semplevei tot Simpelveld”. Simpelveld 1970;*
schenker: Gemeentebestuur van Simpelveld.

B) Historisch Topografische Verzamelingen:

- 1) de heer H. A. Beaujean, Ver. Wilhelminastraat 12, Hoensbroek, schonk een foto van de oudste school te Heerlerheide in de Kap. Ramakersstraat, met de leerlingen en de hoofdonderwijzer Grond, ± 1900;
- 2) de heer H. H. A. Tummers, Burg. Waszinkstraat 59, Heerlen vulde deze collectie aan met:
 - a) een foto van pastoor Dion. Penners, geboren te Heerlen

- 10-7-1755 en aldaar overleden 20-2-1838; pastoor te Heerlen 1792—1803 (reproductie van een schilderij);
 b) een prentbriefkaart van de Oranje Nassaustraat ± 1905;
- 3) de heer Frank Crutzen, Dokter van Berckellaan 10, Heerlen, schonk een achttal foto's met betrekking tot de Heerlerbaan.

C) Collectie Bidprentjes:

Deze in opbouw zijnde verzameling kon door schenkingen van mej. J. Janssen, Vijgenweg 43, Heerlen en de heren H. A. Loontjens, Huize Tobias, Heerlen en W. G. Zimmermann, Aan de Noot 82, Vaals, andermaal met een aantal bidprentjes worden uitgebreid.

LEZINGEN:

- 1) Op 21 november 1970 sprak de heer L. van Hommerich in de gehoorzaal van de Rechtsfaculteit van de Sorbonne te Parijs voor de leden van de internationale vereniging voor de geschiedenis der rechtsinstellingen over het onderwerp: „*De Frans-Bourgondische politiek in Limburg/Overmaas, 1387—1477*”.
- 2) Op uitnodiging van de Culturele Kring Oirsbeek gaf de heer L. van Hommerich op 27 november 1970 in het Trefcentrum te Doenrade een lezing met lichtbeelden getiteld: „*Zuid-Limburg in de romeinse tijd*”.
- 3) Tijdens de jaarvergadering van het Centre National d'Histoire des Assemblées d'États op 5 december 1970 in het Centrum voor wetenschappelijke onderzoeken van de universiteit te Brussel verzorgde de heer L. van Hommerich een voordracht over: „*De deelname van de députés uit de Limburgse Statencolleges aan de generale Statenzittingen, 1465—1632*”.

ONDERSCHIEDING:

Ons medelid van de Werkgroep, de heer W. J. Vromen, Akerstraat 125, Brunssum, ontving op 21 november 1970 in de Brunahal uit handen van pastoor B. Haazevoet van de St. Vincentiusparochie te Rumpen — de eerste onderscheidene — de „*Parelorde van Carnavaleske Brunssum*”, de hoogste onderscheiding die carnavalvierend Brunssum kent. Deze orde werd de heer Vromen verleend voor: „de humor gedurende vele jaren in woord en geschrift tot uitdrukking gebracht”.

TENTOONSTELLINGEN :

Gedurende de tweede helft van september richtte de Provinciale V.V.V. in Limburg een propaganda-tentoonstelling te Dordrecht in. Het gemeentelijk oudheidkundig museum van Heerlen verleende op verzoek van het inrichtend comité, ^{hier} medewerking hieraan door inzending van de maquette van de romeinse thermen van Heerlen.

Verschenen is de katalogoog van de tentoonstelling „Rom am Dom” in de vorm van nr 16 van de Schrifteihe der Archäologischen Gesellschaft Köln, in kleurendruk; 33 blz. 14 Tafeln. Deze brochure bevat artikelen van Otto Doppelfeld, Walter Meier-Arendt, Gundolf Pecht, Peter La Baume, Andreas Linfert, Günter Ristow. Zij behandelen de opgegraven voorwerpen en de aan het daglicht gekomen bouwresten tijdens de onlangs afgesloten campagne nabij de Dom te Keulen, elk vanuit zijn eigen specialiteit. De tentoongestelde voorwerpen, toegelicht met foto's, kaarten en tekeningen, zijn tot 14 februari 1971 in de Kunsthalle te Keulen te bezichtigen.

WIE DOET MEE!

AAN HET WERK VAN DE NEDERLANDSE JEUGDBOND TER BESTUDERING VAN DE GESCHIEDENIS (N.J.B.G.)?

Er worden pogingen in het werk gesteld om te komen tot een groepering van de jongeren onder ons, jongens en meisjes, in de leeftijd van 12—25 jaar, die iets voelen voor een méér actieve inbreng in het belang van de eigen streekgeschiedenis. Hierbij wordt gedacht aan het verlenen van assistentie bij kleinere archeologische opgravingen, excursies, lezingen met filmen e.d. over oudheidkundige bodemonderzoekingen, het verzorgen van een eigen blad.

In samenwerking met het N.J.B.G. districtsbestuur van Maastricht zal met het oog hierop een propaganda-avond gehouden worden, hoogstwaarschijnlijk op vrijdag 22 januari 1971 in het Bernardinus-college, maar hierover komen definitieve berichten nog tijdig in de dagbladers.

Wie er méér over wil weten, kan zich in verbinding stellen met Eef Karsten, Horatiusstraat 22 Heerlen, tel. 716283 of Frank Crutzen, Dokter van Berckellaan 10 Heerlen, tel. 712396.

Wij verzoeken de ouders onder onze lezerskring hun zoons en dochters op dit bericht te willen attenderen.

L. van HOMMERICH.

1970

- 1 sept. Het maandblad „Maasland” gaat fusie aan met maandblad „Limburg Vandaag”.
- 1 sept. Overname van Grand Bazar N.V. te Heerlen door Vroom & Dreesmann N.V..
- 12—15 sept. 80-Jarig bestaansfeest fanfare Eendracht, Nieuwenhagen.
- 30 sept. Opening expositie van aan „theater” gewijde schilderijen, grafische werken en structuren in de foyer van de Heerlense Stadsschouwburg door wethouder ir J. C. Schlösser.
- 1 okt. De heer Henri Heydendael, eerste dirigent van het Koninklijk Heerlens Mannenkoor St. Pancratius, legde deze functie neer. In zijn plaats wordt benoemd de heer Eric Hermans.
- 4 okt. Viering gouden professiefest van zuster M. Fausta (Gertrud Krumm) van de congregatie der kleine zusters van St. Joseph te Heerlen.
- 8 okt. Jubileum-uitgave van „Kastelen in Limburg. Het verleden in steen”, bij gelegenheid van 50-jarig bestaan Vroom & Dreesmann Heerlen.
- 10 okt. De heer Piet Malherbe viert zijn gouden toneeljubileum.
- 16 okt. 40-Jarig bestaansfeest R.K. Mavo-school St. Clara, Diepenbrockstraat, Heerlen.
- 16 okt. De Mijn Industrie Raad viert zijn zilveren bestaan.
- 16 okt. De heer F. Willems, directeur Mavo-school te Nieuw-Einde, Heerlen, viert zijn veertigjarig onderwijsjubileum, tevens zijn 40 dienstjaren bij de parochiale schoolvereniging Heerlen.
- 17 okt. Diamanten bestaansfeest van de afdeling Heerlen van het Limburgse Groene Kruis.
- 17 okt. Officiële heropening van het gerestaureerde kasteel Oud-Ehrenstein, Kerkrade.
- 18 okt. Viering jubilea van de paters Bouwman, 60 jaar kloosterling, Wismans, 50 jaar —, Frenken, 40 jaar —, van Summeren, 40 jaar —, en Meurs, 25 jaar —, in het Bernardinusklooster, Akerstraat, Heerlen.
- 21 okt. Speciale jubileumuitgave i.v.m. 125-jarig bestaan van het dagblad „De Nieuwe Limburger”.
- 26 okt. Viering gouden bestaansjubileum Coriovallumcollege, het voormalige — St. Claracollege, Klompstraat, Heerlen.
- 1 nov.
- 31 okt. Sluiting van de in 1888 gestichte oudste bakkerij van Heerlen onder dezelfde naam, Crombach, aan de Willemstraat.
- 31 okt. Opening van diepdruckreproductiebedrijf Helio Repro Service N.V. in Kerkrade door staatssecretaris drs L. van Son van Economische Zaken.

- 7 nov. Officiële opening nieuw gebouw Lagere Technische School Sint Eligius te Schaesberg door staatssecretaris mr J. Grosheide van Onderwijs en Wetenschappen.
- 9 nov. Openstelling voor het verkeer van eerste gedeelte (Heerlen—Klimmen) van provinciale autoweg Heerlen—Maastricht door minister mr R. Nelissen en staatssecretaris drs L. van Son van Economische Zaken.
- 12 nov. Opheffing en ontbinding van het DSM-harmonieorkest.
- 13 nov. Opening tentoonstelling van werken ingezonden voor de Talens-prijs Limburg 1970 in het raadhuis van Heerlen door wethouder ir J. C. Schlösser.
- 20 nov. Opening borstelfabriek Burex N.V. te Kerkrade-West door gouverneur mr dr Ch. van Rooy.
- 21 nov. Uitgave door gemeente Simpelveld van boekwerk „Van Semplevei tot Simpelveld”, van de hand van de heer drs G. H. Franssen.
- 21 nov. Viering 50-jarig bestaansfeest van de R.K. Huishoudschool Treebeek, en Zonnestraat, Heerlen.
- 23 nov.
- 25 nov. Opening van de door het Natuurhistorisch Museum te Maastricht in het kader van het Natuurbeschermingsjaar 1970 samengestelde tentoonstelling „Niet morgen maar nu” in de hal van het Heerlense gemeentehuis door wethouder P. Masthoff.
- 29 nov. De oud-Heerlenaar dr E. M. Kruijtzter, o.m. oud-direkteur van het Natuurhistorisch Museum te Maastricht, overleden.
- 30 nov. De heer W. J. Reinaerts, Heerlerbaan, algemeen procuratiehouder bij de Heerlense AMRO-bank, viert zijn 50-jarig jubileum, tevens zijn dienstbeëindiging.

Redactie.

REGISTER

op de inhoud van de jaargang 1970

Aflevering 1, januari/maart:	Blz.
25-jarig bestaan van „Het Land van Herle”; uitnodiging herdenkingsbijeenkomst + kort historisch overzicht (door het bestuur)	1
Het donkere Zuiden (door P. A. H. M. Peeters)	3
Augusta Raurica (door G. J. Marell)	17
Langs de Geleenbeek te Benzenrade (door L. van Hommerich)	26
Herdenking van de Bevrijding van Schaesberg - vervolg (door J. J. Jongen)	33
De heer Fr. G. Verreck schenkt genealogische documentatie (door L. van Hommerich)	37
Romeins Rimburch (door F. X. Schobben)	38
Historische Chroniek (door de Redactie)	40
- Oudheidkundige vondst (door J. T. J. Jamar)	40
- Archiefbesluit 1962	40
- Aanwinsten gemeentelijke oudheidkundige dienst:	
1. Historisch archief	41
2. Historisch-Topografische Verzamelingen	41
3. Collectie Bidprentjes	41
- Lezingen:	
1. Radiuitzending N.O.S.	42
2. Kring Maastricht van L. G. & O. G.	42
3. R.K. Onderwijzersbond Nieuwenhagen-Schaesberg-Waubach	42
- Nieuwe uitgaven:	
1. Naamstempels op Heerlense terra-sigillata	42
2. De centralisatiepolitiek van Karel de Stoute in het Maasdal	42
3. Heerlen in oude Ansichten	42
- Tentoonstellingen:	
1. Ikonen-tentoonstelling in H.T.P.	43
2. Wervingstentoonstelling V.V.V.-Limburg te Brussel-Luik	43
- Chronologisch kwartaaloverzicht	43
Aflevering 2, april/juni:	
Uit het Boerenleven van de familie Erens op de Kamp te Schaesberg (door W. J. Vromen)	45
Hoe donker is en was het donkere Zuiden? (door F. A. M. M. Wetzels)	52
Nogmaals enkele opmerkingen over de oudste naam van Heerlen (door F. L. G. Stenten)	57
Oorsprong en ontwikkeling van het Heerlens marktwezen - slot (door N. Eussen)	61
Onze tentoonstelling (door R. Bos, J. Ruland en J. Bijlsma)	70
Romeins beertje te Heerlen gevonden (door Jos Gielen)	72
Romeins bronzen schenkan voor Heerlens museum (door Jos Gielen)	73
Tranchotkaart Heerlen en omgeving (door de Redactie)	74
Historische Chroniek (door de Redactie)	74
- Aanwinsten gemeentelijke oudheidkundige dienst:	
1. Museum	74
2. Bibliotheek	75
3. Historisch-Topografische Verzamelingen	75
4. Genealogische collecties	75
5. Collectie Bidprentjes	75
- Opgravingen:	
1. Rimburch	76
2. Uilestraat en Nobelstraat	76
- Lezingen:	
1. Kring Heerlen van L. G. & O. G.	76
2. R.K. Vrouwengilde Bocholtz	76
3. Studiedagen voor Rechtsgeschiedenis te Hoey	76
4. MEAO-school Heerlen	76
5. Junior-Kamer „Land van Herle”	77
- Radiolezingen:	
1. N.O.S.	77
2. R.O.Z.	77

- Excursie Valkenburg	77
- Nieuwe uitgaven:	
1. „Vaandeltrouw”, 14e-20e eeuw (programmaboekje bondsschuttersfeest op 3 mei 1970 te Welten-Heerlen)	78
2. „Coriovallum” (Personeelsblad A.B.P.)	78
3. „Archeologen in de stad” (Gemeentelijk Jaarboek 1970)	78
- Tentoonstelling „Munten en Penningen” te Roermond	78
- Chronologisch kwartaaloverzicht	78

Aflevering 3, juli/september:

De Caumermolen in zijn historisch karakter hersteld (door L. van Hommerich)	81
Paul Cajus van Hoensbroeck (door P. A. H. M. Peeters)	86
Romeinse grafvondsten te Rimburch (door Jos Gielen)	91
Overlijdens- en huwelijksnotities uit het begin der 17e eeuw uit de parochie Kerkrade (door L. Augustus)	97
De geschiedenis van Heerlen (door de Redactie)	108
Historische Chroniek (door de Redactie)	108
- Oudheidkundige vondsten (door Jos Gielen):	
1. Uilestraat	103
2. Promenade	109
- Aanwinsten gemeentelijke oudheidkundige dienst:	
1. Bibliotheek	109
2. Genealogische collecties	109
3. Collectie Bidprentjes	110
- Onderscheidingen:	
1. ir C. E. M. P. Raedts	110
2. mej. F. Limpens	110
- Reconstructie Kerkplein	110
- Heerlen in oude Ansichten	111
- Excursies:	
1. tentoonstelling „Middelieuwse burchten in Limburg” in het provinciaal gallo-romeins museum te Tongeren en de opgraving van de romeinse villa te Haccourt	111
2. de hoogteburcht Stolberg	111
- Chronologisch kwartaaloverzicht	112

Aflevering 4, oktober/december:

Van Semplevei tot Simpelveld (door L. van Hommerich)	113
Een oud-Limburgs schuttersfeest van 65 jaar geleden (door de Redactie)	115
Het donkere Zuiden (door C. Raedts)	116
Oudheidkundige onderzoekingen te Heerlen:	
Opgravingen aan de Valkenburgerweg te Heerlen (door J. T. J. Jamar)	121
Romeinse woning aan de Nobelstraat te Heerlen (door Jos Gielen)	123
Romeinse vondsten op het terrein van het voormalig St. Jozefziekenhuis te Heerlen (door Jos Gielen)	125
Een zaak waardig (door L. Schelberg)	129
Enkele aspecten betreffende de jeugd en de marteldood van Pancratius (door F. L. G. Stenten)	133
Paul Cajus van Hoensbroeck - slot (door P. A. H. M. Peeters)	139
Historische Chroniek (door de Redactie)	151
- Aanwinsten gemeentelijke oudheidkundige dienst:	
1. Bibliotheek	151
2. Historisch-Topografische verzamelingen	151
3. Collectie Bidprentjes	152
- Lezingen:	
1. Internationale vereniging voor geschiedenis der rechtsinstellingen te Parijs	152
2. Culturele Kring Oirsbeek	152
3. Centre National d'Histoire des Assemblées d'Etats te Brussel	152
- Onderscheiding W. J. Vromen	152
- Tentoonstellingen:	
1. Propagandatentoonstelling V.V.V.-Limburg te Dordrecht	153
2. „Rom am Dom” te Keulen	153
- Wie doet mee aan het werk van de Nederlandse Jeugdbond ter Bestudering van de Geschiedenis? (door L. van Hommerich)	153
- Chronologisch kwartaaloverzicht	154

INBINDEN VAN JAARGANGEN „LAND VAN HERLE” :

Lezers van ons tijdschrift, die hun jaargang(en) willen doen inbinden kunnen deze desgewenst doen toekomen aan onze drukker, afdeling Binderij, DRUKKERIJ MISSIEHUIS, te Sittard, Leyenbroekerweg 140.

Bindkosten voor gekleurd linnen band, met goudstempeling op rug, LAND VAN HERLE + jaarvermelding :

voor één jaargang f 9.— + retourporto

voor twee jaargang^{en}
in één band f 10.— + retourporto